

Anmeldelser

Marten Refslund Poulsen:

Erindringer.

Første Del. Opgangstider i Nordslesvig. Det Danske Forlag.

I 1950 endte jeg en omtale af M. R. Poulsens første bog »Minder«: »Desværre hører man ikke om hans gerning i økonomisk og folkeligt arbejde«. Det har han nu fortalt os om i »Erindringer,« og da der står første del på titelbladet, tør vi endda vente en fortsættelse. I modsætning til »Minder« med de mange smukke karakteristiker af de fremtrædende mennesker, i hvis kreds forfatteren voksede op, er det i den nye bog økonomiske og nationalpolitiske forhold, der drages i forgrunden med lige så stor stilistisk dygtighed og frejdig oprigtighed som i den første bog. Omtalen af enkeltpersoner kan være ligeså frisk som i denne, og mange af hans domme om disse vil nok blive stående.

»Vor mester« kalder Poulsen et sted H. P. Hanssen. Han er altid den klogeste og har altid ret. Det var der foruden Poulsen adskillige andre, der mente. Det volder også, at bogens 16 sider om »Indre Stridigheder« bliver stærkt ensidige. Forfatteren har endnu ikke forstået, at vi, som den gang kaldtes »protest-folk«, var rædde for, at arbejdet for at skaffe den enkelte blidere kår, når genforeningshåbet ikke nævntes tit og stærkt, kunne stille dette i skygge eller faa det til at visne. Vi oplevede, at en dansk mand ved et af Vodder-præstens møder i Tønder stod frem og sagde, at han ikke ønskede nogen genforening med Danmark, men kun frihed til at dyrke og bo i dansk kultur. Denne fare eller synet på den var noget af det, der mest skillede protest- og forhandlingsfolk. Den overlegne tone, som M. R. Poulsen skriver i om anderledes tænkende, klæder ham ikke.

Men bagved finder man altid alligevel den kloge danske mand, som så smukt selv har hævdet sin gode plads i vort nationale arbejde. Det ses ikke blot ved omtalen af de mennesker, han kom til at arbejde sammen med, men ikke mindst ved den iver, som han selv udfører sin del af arbejdet med. Han kan være stærk og hård i sine domme, og han viger ikke et fjed fra, hvad han holder for rigtigt.

Hans evne til at skrive, kender man fra hans »Minder«. Den er ikke blevet mindre siden, skønt han fyldte 82 år i dette efterår. Hans enkeltskildringer og billeder af de folk, han er venner med eller også uvenner med, er lige så friske og klare som nogen sinde; men selve hans emner, hans økonomiske og indrepolitiske overvejelser vil næppe tale så tydeligt til læsere, der ikke tidligere kender sønderjydske forhold inden 1914, som »Minder« gjorde.

De sidste 75 tekstsider i »Erindringer« fortæller om Poulens deltagelse i første verdenskrig. Han kommer som tysk soldat til Balkan; men hvor han så færdes, fører han præg af sin opvækst i Bovlund og af sit liv i grundtvigske kredse i Nordslesvig med sig. De oplevelser, han har under krigens tunge kår, afrunder på en mærkelig måde det billede, bogen giver af sin forfatter. »Minder« var nok som helhed lettere og lysere af karakter end »Erindringer«, men lægger vi begge bøger sammen, får man af dem billedet af en mand, der har stillet sine gode evner i sit lands og folks tjenste fra sin ungdom af, en særpræget og dygtig personlighed af den slags, vi må ønske, at Sønderjylland aldrig må savne, en mand, som har fyldt sin plads og udført en fortjenstfuld gerning på en måde, så han respekteres af både venner og tidligere modstandere.

H. L a u s t e n - T h o m s e n.

Litteratur om Aabenraa.

Foreløbig udgave. 1956. 24 s. (duplikeret).

Olav Christensen: Litteratur om Haderslev.

Haderslev, 1956. 166 s. (Skrifter, udg. af Haderslev byhistoriske Arkiv 1).

Mens der fra »det gamle land« efterhånden foreligger en hel række byhistoriske — og i tilgift hertil endda et par amts-historiske — bibliografier, har Nordslesvig hidtil ikke haft et eneste arbejde af tilsvarende art at opvise. Så meget mere bemærkelsesværdigt er det, at der i år er fremkommet fortegnelser over litteraturen vedr. hele to nordslesvigske byer.

Åbenrå-bibliografien, der for en væsentlig del skylder Det sønderjydske Landsbibliotek sin tilblivelse, og som foreligger duplikeret i 150 eksemplarer, er dog kun et forarbejde og indeholder et begrænset og temmelig tilfældigt udvalg af litteraturen om byen. Man kunde vel have ønsket, at der — bibliografiens foreløbige karakter til trods — havde været anvendt større omhu på beskrivelsen af de enkelte titler, og systematiseringen af stoffet forekommer ikke alle steder lige hensigtsmæssig, men der er dog ingen tvivl om, at bibliografien, som

den nu foreligger, kan være til nytte; blot må man ønske, at den til sin tid, som forordet stiller i udsigt, virkelig vil blive afløst af en fyldestgørende fortegnelse over litteraturen om byen.

Et i alle henseender gedigent bibliografisk arbejde er fuldmægtig Olav Christensens fortegnelse over litteraturen om Haderslev. Den er med sine 3.000 titler langt den fyldigste registrering af litteraturen om en enkelt by, der til dato er foretaget herhjemme, og det er ikke for meget sagt, at den tillige er den bedste af samtlige foreliggende danske byhistoriske bibliografier. Forf. har virkelig gjort et systematisk arbejde for at opspore, hvad der foreligger på tryk om byen, dens historie og de mennesker, der har eller har haft tilknytning til den, og selv om det lige så lidt er lykkedes ham som andre bibliografer at få alt med, tør man roligt konstatere, at det kun er småfisk, der er undsluppet hans net. Den samvittighedsfuldhed, der kendetegner fremdragelsen af materiel, gør sig også gældende m. h. t. beskrivelsen af de enkelte titler og grupperingen af stoffet, ligesom talløse henvisninger og fortrinlige emne- og forfatterregistre i høj grad letter arbejdet med bogen. Haderslev-bibliografien er i det hele taget et i teknisk henseende forbavsende dygtigt arbejde; i god overensstemmelse hermed kan den også rent typografisk tjene som et forbillede for slige arbejder.

A a g e B o n d e.

G. E. Hoffmann:

Archivschutz und Archivpflege in Schleswig-Holstein. Ein Rückblick, Slesvig, 1955, 88 s.

Arkivvæsenet i Slesvig-Holsten er ordnet på en anden måde end i Danmark. I Landesarchiv på Gottorp (forh. Staatsarchiv i Kiel) opbevares såvel centraladministrationens som de underordnede statslige myndigheders arkiver, medens her i landet centraladministrationens arkiver beror i rigsarkivet og de lokale myndigheders i landsarkiverne. Og medens der i de danske arkiver også opbevares mange arkivalier af privat og kommunal oprindelse, er kun en forsvindende del af disse sager syd for grænsen afleveret til Landesarchiv. Påfaldende for os danske er det tillige, at de gejstlige arkiver ikke er afleveringspligtige til Landesarchiv, men dette er en følge af, at den slesvig-holstenske landskirke ikke er en statskirke. Man vil derfor syd for grænsen finde mange flere arkivalier liggende spredt ude omkring hos private og hos kommunale og kirkelige myndigheder, end tilfældet er hos os. Denne ordning kan ud

fra et arkivteknisk synspunkt ikke siges at være ideel, for det første fordi en sådan spredning af arkivmateriale let kan medføre, at det opbevares under utilfredsstillende forhold, hvorved værdifulde historiske kilder kan gå tabt og også er gået tabt, og for det andet fordi den egentlige videnskabelige udforskning af materialet derved vanskeliggøres. På den anden side må man medgive, at placeringen af en række små arkiver rundt omkring kan virke inciterende på det lokalhistoriske arbejde.

Det er forståeligt, at embedsmændene i det preussiske Staatsarchiv fra dets oprettelse i 1869, sen. det slesvig-holstenske Landesarchiv, årvågent har fulgt de ikke afleverede arkivers skæbne. Det er lykkedes at få enkelte private arkiver, der var anbragt under ugunstige forhold afleveret til eller deponeret i Landesarchiv, og dette har været behjælpeligt med ordningen og registreringen af andre arkiver, som derved er blevet gjort tilgængelige for forskningen. En del af de større byer har efterhånden fået egne stadsarkiver; det gælder f. ex. Kiel (1907) og Flensborg (1925), og imellem de to verdenskrige har også nogle af de mindre byer i Sydslesvig (Tønning, Husum og Slesvig) fået deres arkiver ordnede og gjort tilgængelige. Det store flertal af de slesvig-holstenske godsarkiver ligger endnu ude på godserne, de fleste af dem kun nødtørftigt registrerede. Men undtagelser findes. Paul v. Hudemann-Heespen, den kendte slesvig-holstenske historiker, har således registreret det store familiearkiv, der opbevares på Deutsch-Nienhof, og som også indeholder værdifuldt materiale vedrørende Nordslesvig. Under den første verdenskrig har arkivar, dr. Georg Kupke under vanskelige forhold udført ordningsarbejder i godsarkiverne; enkelte lykkedes det ham at få afleveret til det daværende Staatsarchiv. Også de kommunale og gejstlige arkiver interesserede dr. Kupke sig for, men det er navnlig provst Friedrich Witt, Franz Rendtorff, Wilhelm Jensen og Heinrich Kochendörfer, som har foretaget den omfattende undersøgelse og registrering, der resulterede i den i 1923 udgivne oversigt: *Die Pastoralarchive in Schleswig-Holstein*.

Efter den første verdenskrig organiserede den daværende leder af Staatsarchiv, dr. Paul Richter, en mere rationel vejledning og et mere systematisk tilsyn med de spredte arkiver. Han arrangerede kursus til uddannelse af såkaldte »Archivpfleger«, der skulde føre tilsyn med, ordne og registrere de kommunale arkiver og arkivalier i privat eje. Som regel blev det lærerne, som påtog sig denne opgave, og flere steder lykkedes det dem at oprette sognearkiver, hvori indgik såvel den kommunale administrations papirer som ejendoms- og familiepapirer m. v.

Disse »Archivpfleger« blev ved deres ordningsarbejder ofte inspirerede til at gå i lag med egentlige lokalhistoriske undersøgelser og talrige afhandlinger og sognebøger er blevet resultatet. Der blev i den nazistiske periode oprettet et »Archivberatungsstelle« hvor »Archivpfleger«ne kunne hente råd og vejledning, og fortegnelser over de ordnede arkiver blev indsendt til Staatsarchiv. Under og efter den anden verdenskrig gik »Archivpfleger«nes forjættede arbejde i stå for først at blive genoptaget i fuldt omfang 1950. Efter krigen fører det slesvig-holstenske Landesarchiv tilsyn med deres arbejde. Dets leder, dr. G. E. Hoffmann har nu i forannævnte bog redegjort for det arbejde, der er gjort for at bevare og tilgængeliggøre de i privat eller kommunalt eje beroende arkivalier, og i tilslutning dertil har han udarbejdet en fortegnelse over de 566 arkivsamlinger, hvortil der i Landesarchiv findes mere eller mindre omfattende registraturer. Det er en såre fortjenstfuld gerning, der her er øvet fra dr. Hoffmanns side. Forskerne vil herefter let kunne orientere sig om, hvor der findes lokale arkiver, men desværre er der — vel af pladsmangel — ikke givet oplysninger om indholdet af arkiverne. Hjælpemidler af denne art får historikerne ikke let for mange af, og det må inderligt håbes, at det må lykkes den energiske landesarchivdirektor og hans medhjælper at få udgivet yderligere oversigter, således at det rige kildemateriale til sønderjysk historie, som opbevares i Landesarchiv, lettere kan udnyttes af tyske som danske historikere.

Peter Kr. Iversen.

Robert Pries:

**Das Geheime Regierungs-Conseil in Holstein — Gottorf
1716—1773.**

Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins.
Band 32 (Neumünster 1955).

Denne bog er en af de efterhånden ikke helt få doktor-dissertationer med emne fra slesvig-holstensk historie, der i de senere år er skrevet i Kiel af professor Scharffs elever. Bogen har de lyder og dyder, der ofte udmærker tyske dissertationer: et meget snævert afgrænset og derfor ikke altid lige spændende emne, men til gengæld en minutøs udforskning af det.

Pries har meget nøje gennemgået instrukserne for det holsten-gottorpske gehejmekonsejl i perioden fra Karl Friedrich blev hertug i 1716 til mageskiftet i 1773, og han har omhyggeligt redegjort for de mænd, der sad i konsejlet. Også modsæt-

ningerne mellem dem og deres forhold til de skiftende landsherrer og formynderregeringer har han belyst.

Måske fremhæver han her lovlig stærkt rådets karakter af et kollegialt organiseret regeringsorgan med ligestillede medlemmer. Hans fremstilling viser nemlig tydeligt, at i de perioder, hvor rådet spiller en rolle, skete det i kraft af en stærk personligheds virksomhed. Det gælder især for tiden efter 1762, da den dynamiske Caspar von Saldern bragte hertugdømmets forvaltning frem til en høj grad af effektivitet, delvis efter preussisk mønster. Pries tegner iøvrigt her et par streger, der retoucherer Otto Brandts flatterende portræt af Saldern lidt uden at trække noget fra opfattelsen af ham som den effektive og dygtige administrator.

Robert Pries viser i bogen, at det gottorpske gehejmeråd udviklede sig fra et kollegium, der skulle råde hertugen i hemmelige sager — det vil fortrinsvis sige de udenrigspolitiske — til at blive den øverste myndighed i forvaltningen. Til sidst var netop de udenrigspolitiske sager undtaget fra rådets indflydelse, et tegn på, at dets område var blevet et andet end oprindelig tænkt. Denne udvikling har sin forklaring i, at landsheren efter 1743 befandt sig uden for hertugdømmet, i Sverige eller i Rusland. Forvaltningen af de lokale anliggender blev derfor i vid udstrækning overladt til rådet i Kiel.

Det betød også øgede muligheder for intrigespil og magtmisbrug både i Kiel og ved hoffet i Rusland. Administrationens effektivitet må således have lidt under, at snart et, snart et andet af konsejlets medlemmer konstant var i undersøgelsesarrest under storfyrst Peters regering. Pries mener dog ikke — i modsætning til Hedemann - Heespen og Brandt, at forvaltningens niveau sænkedes i disse urolige år. Ganske vist tilføjer han så, at niveauet i sig selv ikke var særlig højt.

Muligvis har Pries ret i påstanden, men man kan ikke betragte den som bevist, da han ikke giver eksempler på, hvorledes forvaltningen fungerede. Vi faar ikke meget at vide om, hvad rådet reelt havde med at gøre, og hvordan det løste opgaverne. Redegørelsen for dets opbygning og sammensætning er givet så godt som uden analyse af dets praktiske virksomhed. Således er det meget utilfredsstillende, at det uden videre siges, at de store økonomiske vanskeligheder under storfyrst Peter ikke skyldtes brist i forvaltningen, men Peters sygelige liden-skab af militærvæsen. Modsat ses det som et resultat af Salderns forbedring af forvaltningen, at der blev balance mellem indtægter og udgifter. De elendige finansielle forhold i Holsten-Gottorp må være af større betydning for forståelsen

også af forvaltningen, end det fremgår af fremstillingen hos Pries.

Bogens koncentration af interessen om det formelle og om personerne gør, at den højst kan betragtes som et første skridt til belysning af gehejmekonsejlets stilling i den gottorpske administration. Man savner stærkt en noget bredere baggrund til forståelse af rådets virksomhed. Formodentlig ville det ved en sådan mere indgående analyse være af interesse at betragte forholdet mellem rentekammer og konsejl, som nu kun berøres i en note. Muligvis ville det også være af interesse at udstrække synsfeltet til de fælles anliggender, der hørte både under den kongelige og gottorpske administration. Saldernes reformer f. eks. strakte sig også til forvaltningen af de fælles anliggender, og mødet mellem gottorpsk og kongelig administration i praksis ville formodentlig give interessante bidrag til forståelse af udviklingen.

Det er på mange måder et prisværdigt arbejde, der er nedlagt i bogen, og man er glad for i et tillæg at have fået trykt de dokumenter, der oplyser det formelle grundlag for gehejmekonsejlets virksomhed. Men i hvert fald hos undertegnede læser har fremstillingen efterladt en følelse af utilfredsstillet interesse for den holsten-gottorpske forvaltningshistorie.

Hans P. Clausen.

Alfred Kamphausen:

Die Kirchen Schleswig-Holsteins.

Slesvig 1955. Verlag Hildegard Bernaerts,
72 pp. text, 140 plancher (format 21×15 cm).

Den foreliggende bog giver i text og billeder en udmærket oversigt over Slesvig-Holstens kirker, selv om man hurtigt opdager, at Nordslesvig i nogen grad er blevet stedbarn. Dette savn må afhjælpes ad åre, når »Danmarks Kirker«, der kun er nået gennem det første amt, Haderslev amt, af de fire nordslesvigske, får dækket hele området.

Forf., der er kunsthistoriker og arkæolog, er vist ikke særlig kendt nord for grænsen. men det fremgår af den halve snes af egne skrifter, til hvilke han henviser i noteapparatet, at han har et intimt kendskab til Slesvig-Holstens kirker og deres forudsætninger, hvad der også til fulde fremgår af bogens text. Vi kan her benytte lejligheden til at gøre læserne opmærksom på et yderst interessant lille skrift fra samme forfatters hånd. et skrift som også benyttes i den her omtalte bog, nemlig: *Ursprung und frühe Gestalt des Schleswiger Doms, i Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Ge-*

schichte, bind 79 (også som særtryk 1955). Her gøres nemlig rede for de gravninger i Slesvig domkirke 1954, der dels havde til formål så vidt muligt at bestemme den ældste kirke på stedet, dels at undersøge — med henblik på spørgsmålet Slesvig-Hedeby — hvor gamle kulturlagene under domkirken var. Den udbytterige gravning viste bl. a., at det, man tidligere havde antaget for kor med apsis hørende til de endnu bevarede romanske dele i den nu hovedsagelig gotiske kirke, i virkeligheden var en selvstændig lille kvaderstenskirke, som forf. henfører til Knud den stores tid, og til hvis mærkelige form han finder paralleler i England. Til denne kirke føjedes i romansk tid et treskibet langhus med smalle sideskibe, men uden korsarme; disse (med østapsider) opførtes i slutningen af 1100'rne. Af en under udgravningen fundet kragsten af form og størrelse som en endnu in situ siddende kragsten på en af langhuspillerne drager forf. vidtgående slutninger om det romanske langhus' indre elevation. Det bliver interessant at se, om disse kan stå for en nøjere prøvelse. Uanset dette vil en kyndig udgravningsberetning vedrørende denne vor sydligste og, ifølge forf., ældste stenbyggede kirke kunne påregne mere end almindelig interesse. I alder vil den vel komme til at kappes med den af Knud den Stores søster, Estrid, kort efter 1026 byggede kirke i Roskilde (jfr. »Danmarks Kirker«, Københavns amt).

Vi vender tilbage til bogen om Slesvig-Holstens kirker, der er emnet for vor meddelelse. Den er skrevet som en populær bog og skulle som sådan henvende sig både til læg og lærd. Og sikkert er det, at den fornemme billedskat, der rummes i de 140 plancher, vil sikre den mange Liebhabere både nord og syd for grænsen. Ja, at den vil få mange billed-læsere, må anses for utvivlsomt, thi såvel emnevalg som billedgengivelse sikrer den en plads i vor kirkelitteratur, men hvor mange der vil finde behag i forf.s skrivemåde, er et andet spørgsmål. Ligeså jævnt og nøgternt forf. udtrykker sig i den lille afhandling om Slesvig domkirke. ligeså umådeholdent og svulstigt deklamerer han i bogen om Slesvig-Holstens kirker, snart lyrisk, snart patetisk, snart begejstret. så læseren hurtigt udmattes og — irriteres. Som så mange lærde folk savner forf. den især for en populær forfatter vigtige evne at lade tingene tale for sig selv, at fremkalde stemningen og følelsen hos sin læser, ikke at diktere den ex cathedra.

Allerede i »Vorwort« får den jævne, danske læser, der er forvænt fra Mackeprangs »Vore Landsbykirker«, sit første chock, når forf. forkynder: »Die Steine des Gotteshauses sind der Seismograph des Verhaltens zum Ewigen« — og den slags er teksten desværre fuld af, og rummene svæver og står, de flyder og jubler og er vistnok både i moll og dur.

Står man imidlertid striden med denne form for kunsthistoriske blomster igennem, opdager man hurtigt, at der er et væld af viden i den veldisponerede text, og man kan næppe få en kyndigere vejleder i emnet. Fra de tidligste meddelelser om nu forsvundne, ældgamle kirker føres vi over den romanske og gotiske periode gennem renæssancens, barokkens og nyklassicismens mere sparsomme kirkebyggeri helt op til vor egen tid. På en selvstændig måde stiller forf. stoffet op og giver kyndigt både inden- og udenlandske forbilleder og forudsætninger for de forskellige perioder og de enkelte kirker, til hvilke han røber et grundigt kendskab.

Men — som forf. siger — det er billederne, der egentlig skal bære denne bog. Og de bærer godt. Der er skønhed og overraskelse iblandt. I hovedsagen er de kronologisk ordnede, således at vi begynder med † ca. 830 og ender med 1944. Der er en smuk fordeling mellem exteriorer, interiorer og detaljer. Som fig. 3 afbildes »Olderup bei Husum. Südansicht der Kirche, einer der ältesten des Schleswiger Landes«. Billedet viser ikke, hvormed forf. begrunder denne underskrift. Den lille, uskyldige kirke er en hvidkalket kampestensbygning med kor og skib, tre sengotiske vinduer, moderne tegtag og — så vidt man kan se — en i ny tid omsat vestmur. Af texten fremgår, at forf. hælder til den fejlagtige anskuelse, at enhver (jysk) kampestenskirke må være urende gammel — ældre end en kvaderbygget kirke. Men der findes både senromanske og gotiske kampestenskirker i Jylland (jfr. »Danmarks Kirker«. Tisted amt), og forf. nævner Olderup i samme åndedræt som Hjerting i Haderslev amt, også en kampestenskirke; men den har oprindelige teglbrotter i gavlen, hvad der byder at modificere dens antagne høje alder ikke så lidt.

Et godt eksempel på en holstensk kampestenskirke (her kom man ligesålidt som på Sjælland til kvaderstadiet) er Ratekau ved Lybæk (pl. 7), og kampestenskirken i Oversø (pl. 8) pranger med et mægtigt, men undersætsigt rundtårn af samme materiale — rundtårnene er en holstensk foretelse. Klangsbøl (pl. 44) viser billedet af den eneste slesvigske kirke, der har bevaret sit stråtag (dog i fornyet tilstand). I Büsum (pl. 86), »Innere der alten Schifferkirche, erbaut um 1500 (1495)« ser man et ejendommeligt arrangement: det brede bjælkeloft understøttes i kirkens længdeaxe af en drager, der bæres af stolper med skråbånd; en sådan »toskibet« kirke har Agerskov i Haderslev amt tilsyneladende også været i længst forsvundet tid.

Af købstadkirkerne er det især interiorerne, der gør sig gældende rent billedmæssigt: Lybæk Mariakirkes høje, slanke midtskib (pl. 55), Petrikirkens blændende hvidhed (pl. 58), en

mesteroptagelse som desværre ikke er gentaget ved Haderslev (pl. 78—79).

Det er en mærkelig fornemmelse at komme fra de middelalderlige kirker til baroktidens. Mens forf. så decideret frakender nyklassicismens kirker enhver form for religiøs atmosfære, er det anmelderens højst private mening, at et barokt kirkeinteriør er det mest verdslige, der findes, især når rummets karakter understreges af tilsvarende inventar; men disse subjektive tilkendegivelser er sagen uvedkommende og hindrer ikke, at disse kirker er højst interessante arkitekturmonumenter, især når bygning og inventar går op i en højere enhed. Her fanges øjet af de mange »Kanzelaltäre«, hvor alter og prædikestol, og undertiden orgel, er sammenbygget, et interessant, tidspræget forsøg på at samle alle kirkelige handlinger under eet, også kendt — men som regel ødelagt (senest, i vor tid, i Vilstrup) nord for grænsen.

Med interesse ser man pl. 119, Wilster, hvor arkitekten i slutningen af 1700'erne har nedrevet en middelalderlig kirke undtagen tårnet og til dette føjet en smuk, men rådhusagtig bygning.

Efter de nyklassiske bygninger — med C. F. Hansen — er vi i et spring nede ved Neumünsters Ansgarkirke (pl. 91), et forsøg på i moderne tid at indblæse de middelalderlige former nyt liv. mens Ascheberg (pl. 137) 1953—54 helt har forladt de gamle kirkeformer og skabt en ny bygningstype, der som baroktidens i høj grad er inspireret af profanarkitekturen. Det sidste billede. af Kiels udbombede og 1944 genrejste kirke, viser et søjledelt rum, der ikke virker mere »delt« end Büsum med dens midtstolper.

»Læsningen« af disse mangeartede billeder er mere mahnende, inspirerende og belærende end selv den mest blændende forfatters ord.

Erik Moltke.

Die Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein.

Die Kunstdenkmäler der Stadt Flensburg.

Bearbeitet von Ludwig Rohling mit Beiträgen von Fritz Fuglsang, Otto Schütt, Ellen Redlefsen und Bernhard Saal.

Deutsches Kunstverlag 1955. 600 pp. + et indlagt bykort Ill.

Med denne bog er der føjet endnu et bind til de allerede sex digre bind Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein, som alt har set dagens lys.

En kort anmeldelse kan ikke nå at omtale alle bogens dyder, men vel de fleste lyder.

Bogen, der er trykt på endnu stærkt tryksværteduftende,

glansfuldt — lidt hårdt-koldt — krideret papir og med billederne indsat i teksten, falder i tre hovedafsnit: 1) indledning med oversigt over byens historie og hvad dertil hører (mønter, kilder, litteratur etc.), 2) mindesmærkerne, som atter opdeles i kirkelige og profane og 3) udmærkede fortegnelser, hvor historikeren glæder sig over kunstner- og håndværkerlisten, genealogen over personnavnene, kunsthistorikerne over ikonografien osv.

Satsen er — som i de andre tilsvarende bind — ret urolig på grund af de vekslede skrifttyper på samme side: versaler, kursiv, halvfed, spatieret, samt indføjjet noteapparat i selve teksten; men det sidste har den fordel, at man får alt samlet på eet sted.

Bogen er overordentlig rigt illustreret, 284 billeder foruden afbildninger af sølvstempler. Anmelderen må udtrykke sin glæde over, at billederne her er indsat i teksten og ikke samlet bagi, sagligt ordnede; på den anden side kan man ikke frakende begge metoder, samtidigt anvendt inden for samme lille landsdel, flere fordele, idet de supplerer hinanden. Men det vil være vanskeligt at finde en effektivt gældende begrundelse for en sagligt ordnet billedsamling bag i en sådan bog, når den ikke omfatter en eller flere landsdele, d e r t i l s a m m e n udgør en kunsthistorisk enhed.

Hovedparten af billederne er ikke blot fine fotografiske optagelser, men placeringen og beskæringen god, og der er flere fremragende imellem. Hvad inventarbillederne angår, især de reliefsmykkede stykker, kan man indvende, at de næsten overalt står hårdt og ret brutalt, fordi fotografen har sendt sine projektørstråler direkte på dem. Et par skoleexempler er prædikestolsdøren i S. Nikolai p. 166 og epitafiet p. 177. Alt står skarpt og klart, men uden delikatesse og med vældige slagskygger. Hvis fotografen havde opdaget, at direkte lys på relieffer er, om ikke ødelæggende, så dog decideret af det onde, og i stedet havde opereret med indirekte lys, der ganske simpelt opnås ved at rette projektøren ikke mod relieffet, men skråt bagud fra det mod en hvid skærm, som blot behøver at være et stykke maskinpapir, ville han have fået jævnt og nænsomt belyste relieffer med fuldt så fin klarhed og med bløde, fine mellemtoner. Denne kritik gælder i virkeligheden også en af bogens fotografiske lækkerbidskener, helsidebilledet af den pragtfulde bronzefigurbuste (Matthæus fra Diblers døbefont). Slagskyggen ved næse og øjenkrog ændrer billedets fysiognomi. Exteriørbillederne er derimod alle af høj kvalitet, og det gamle billede af kælderens i Südermarkt 7 er virkelig indtagende.

Klicheerne er vel udført arbejde (i stregklicheerne kniber det undertiden med rensningen af de fine hjørner og spidser); at fig. 204 ikke er bedre, end den er, skyldes ikke klicheanstalten; af kliche efter kliche kan man ikke forlange bedre. Der er mange udmærkede detailbilleder, næsten det vigtigste i en bog, og for de gode helsidebilleder, der er kommet med, er man taknemmelig: løven fig. 17, lysearmen fig. 19, altervingen fig. 25 etc.

Mens de kirkelige mindesmærker, der indledes med en kort og klar kunsthistorisk oversigt ved Dietr. Ellger, så at sige ordner sig selv, er de profane mindesmærker opdelt i Kongelige bygninger (Duborg, amtshuse, vajsenshuset og toldhusene), »Städtische und Gruppen-Bauten«, brønde, lavs-sølv og tilbehør, borgerhuse, enkeltbygninger og møller.

Dispositionen er fast og stringent, teksten kortfattet; der er ingen overflødige ord, ingen æstetisk svælg; stilen må snarest betegnes som telegrammatisk, og af og til ligesom trænger man til at hvile hjernen ved en lidt bredere fremstilling. Denne hvile finder man tildels i de oversigter, der er knyttet såvel til kirkerne som til husene, oversigter der indeholder kvintessensen af de videndes viden.

Da det er umuligt at komme ind på alt, vil vi nøjes med at gå lidt nærmere ind på kirkerne, eller et par af dem.

Hver kirke indledes (efter den fyldige »historik« med omtale af segl, altre, kilder, litteratur etc.) med en byggeteknisk beskrivelse, idet beskriveren her stort set går rundt om kirken og dernæst rundt i den og endelig op over hvælvene. På denne måde blandes nyt og gammelt, og den historiske oversigt, bygningens udvikling, må henlægges til en særlig »Baugeschichte«, hvor fremgangsmåden er kronologisk. Denne ordning forekommer anmelderen temmelig upraktisk og gør det unødigt svært for læseren at kontrollere redaktørens beviser og slutninger. En sammenfatning af de to, indledet med en orienterende kronologisk oversigt på nogle få linjer synes mere adækvat, omend resultatet i den sidste ende bliver det samme. Det er i virkeligheden det samme princip, der lægges til grund ved ordningen og beskrivelsen af gravminderne. Også de beskrives som i en turistvejledning på de, ofte tilfældige pladser, hvor de er anbragt, mens man skulle synes, at den kronologiske ordning turde være den eneste, der var tilfredsstillende i et værk af videnskabeligt anlæg.

Det er en mangel, at de ofte meget vanskeligt tilgængelige latinske indskrifter (sml. fx. p. 130) ikke oversættes, så meget mere som der lidt for tit er fejl i de latinske citater. På p. 87 gengives den latinske indskrift, bebudelsesordene: *Ave*

gracia plena, car ancilla dei es, d. e. i oversættelse: Hil (dig) fuld af nåde, thi du er Guds tjenerinde, men på fig. 37 p. 89 læses tydeligt på skriftbåndet over Maria: *Ecce ancilla dni* (d. e. *domini*), i oversættelse: Se, (jeg er) herrens tjenerinde. I *johes* på samme side er der formentlig glemt en forkortelsesstreg over ordet (*joh(ann)es*). På p. 94 er citatet fra Matth. 9: *Fides tua te salvus(!) fecit* er slem mundfuld, og hvordan skal man analysere: *Portans omnia verbo virtuos(!) sua* (Hebr. 1)? P. 101 har et *qua* i stedet for et *quae*, og hvad betyder: *rogate pro esanci* p. 90? — I denne forbindelse kan det ogsaa nævnes, at de ganske vist ret almindelige, men derfor ikke lettere forståelige forkortelser som DGGG (dem Gott gnädig sei) ikke er opløst. Denne tjeneste kunde man godt have vist lægmanden, og denne bog vil blive læst af mange interesserede sådanne. Må det ikke også betegnes som en (redaktionel) mangel, at der under den udførlige beskrivelse af prædikestolen i Maria kirke ikke er sagt et ord om dens herkomst. Her må man selv finde hen til den kunsthistoriske oversigt p. 58, hvor det nævnes, at stolen må være gjort af Lybækkeren Hinrich Mattes, der 9 år i forvejen (1570) havde udført den tilsvarende stol i S. Nikolai.

Disse to prædikestole fik, som det påpeges p. 58, en overordentlig stor betydning, idet de atter og atter efterlignedes i de slesvigske kirker både nord og syd for den nuværende grænse. Men de tre eksempler, der nævnes fra Nordslesvig, Kliplev 1610, Sønderborg og Bov er kun paralleler, hvad plantypen angår (de stammer alle tre fra det Ringerinck'ske værksted); det havde utvivlsomt været mere på sin plads at nævne de direkte kopier eller efterligninger (såvel af himmel som stol), der findes i mindst en halv snes nordslesvigske kirker, ældst i Tønder, fra 1586, yngst i tre prædikestole fra midten af 1600årene, gjort af en naiv landsnedker (bl. a. Hellevad), ligesom det her kan tilføjes, at prædikestolen i Branderup (Haderslev amt) fra 1725 endnu har bevaret hele plantypen; stolen er dog uden relieffer, med spidse barokfelter, men udformningen af himlen viser uigendriveligt, at vi endnu så sent har at gøre med en regulær efterligning af det, vi nord for grænsen kalder Tøndertypen, men som i virkeligheden — i Sønderjylland i alt fald — er Flensborgtypen.

En kedelig fejl er indløbet i underskrifterne under de to billeder p. 124 og 125. Fig. 56 er ikke en alterkalk fra 1607, men fra o. 1400, og kalken fig. 57 er ikke fra 1709, men fra 1607.

Denne bog er en guldgrube for den, der beskæftiger sig med slesvigske kirker, både bygnings- og inventarmæssigt set, og for værket »Danmarks Kirker«, der netop er ved at udgive de

nordslesvigske amter, er den uskatterlig, idet den giver et overvældende rigt parallelmateriale. Det danske parallelmateriale kunde vel også i lidt højere grad være udnyttet i »Stadt Flensburg« — der findes fx. gode parallel-epitafier i Tønder Kristkirke til epitafierne i Flensburg S. Maria, og den danske litteratur er heller ikke udnyttet, for blot at nævne, at Joh. v. Enum er behandlet af Francis Beckett og Karl Madsen (jfr. Beckett: Kristian IV og Malerkunsten), og at »tegnelæreren« Trelund Riber er omtalt i »Danmarks Kirker«, Københavns amt, i den derværende kunsthistoriske oversigt.

Vi har allerede bredt os vidt; men det skal endnu siges, at kapitlerne om de kongelige huse og om byens huse i det hele taget ikke blot er lærerige, men charmerende, og den »baugeschichtliche Übersicht« er et lysende eksempel på klarhed, læseværdig og belærende for læg og fagmand.

Anmelderen har endnu en lille pose med fejl, inkonsekvenser og unøjagtigheder og en stor pose med ros og beundring tilbage, men her er en bog af den art, at man helst ville nøjes med stiltiende at notere de fejl, der altid indsniger sig i det menneskelige arbejde, og holde sig til det rosværdige. Anmelderens glæde er dels den private læsers, dels, og ikke mindst redaktørens af »Danmarks Kirker«. Som sådan står han allerede i taknemmelighedsgæld til Die Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein, og denne gæld vil i nogen grad forøges ved den nuværende bog om Flensburg by.

Erik Moltke.

Horst Appuhn:

Gotische Plastik in Schleswig-Holstein.

Westholsteinische Verlagsanstalt Boyens & Co., Heide. 20 s. text og 40 helsides illustrationer på kunsttrykpapir.

Det er virkelig et savn der udfyldes ved udgivelsen af denne bog. Påfaldende længe har der i litteraturen været ro om vor middelalderlige kirkeskulptur. Hverken de danske (Becketts og Nørlunds eller de tyske (Matthæis og Haupts) grundlæggende arbejder om altrenes kunst er til at opdrive, og en så tiltalende og lækkert udstyret lille bog som Appuhns må hilses med stor glæde på begge sider af grænsen. Og vi må atter misunde vore slesvigholstenske kolleger at de har forlag til rådighed som vil sætte penge i sådanne specialopgaver. Det udstyrmæssige er aldeles fortræffeligt, og man kan ikke andet end med suk tænke på at selv »Danmarks kirker«, der jo i henseende til indhold er af højeste standard, trykkes på ordinært glittet papir med meget mådelige billeder, mens man her i det lille format kan ofre store penge paa klichematerialet.

I tid drejer det sig om perioden mellem 1250 og 1550, i sted området fra Hviding til Mölln, fra Meldorf til Burg, hvor henved 140 middelalderlige altre er bevarede, dels fordi reformationen gennemførtes uden større kampe her, dels fordi befolkningen var så konservativ at man ikke ønskede store ydre forandringer i kirkerummene.

Paa et oversigtskort er anskueliggjort hvor i Slesvig og Holsten de bevarede altre er at finde (man bemærker den største tæthed i Nordslesvig), og hvilke der er fotografisk gengivne. At kun 5 af Nordslesvigs henved 40 endnu eksisterende middelalderaltre er taget med kan ikke undgå at give fremstillingen skævhed.

Indledningen med stadige henvisninger til billeder røber forfatterens store viden om materialet fra de første anonyme arbejder i Hyrup, Fjælde og Bov til Brüggemann og Claus Berg. Mangelen på arkivalisk materiale bevirker at man må drage sine konklusioner af tingenes egen tale, og det lykkes i høj grad for Horst Appuhn at få den ikke sagkyndige oplyst om hvad man med vanlig overfladiskhed ellers overser.

Noget andet er at man i en populær fremstilling som denne kunne ha ønsket sig mere overskuelighed. Man har indtrykket af anvendelse af de forhåndenværende søms princip, at forfatteren har fremdraget det han mere eller mindre tilfældigt har haft for øje og ladet det andet ligge, hvad der naturligvis ikke gør det fremhævede ringere, men bevirker at man mangler helhedsfornemmelsen og sammenhængen mellem skoler og topografiske områder.

Bogen er imidlertid en nyttig bog såvel for pædagoger som for lokalhistorikere. Både forfatter og forlag fortjener at nordslesviske dyrkere af vor skønne fortid erhverver den.

Sig. Schoubye.

Hubert Stierling:

Goldschmiedezeichen von Altona bis Tondern.

Herausgegeben von Wolfgang Scheffler. Karl Wachholtz Verlag. Neumünster 1955. 416 s. DM 27,-.

Da direktøren for Altona Museum, Hubert Stierling, i 1935 udgav sit pompøse værk *Der Silberschmuck der Nordseeküste* (I. Band *Geschichtliche Endwicklung seit dem Mittelalter*. Mit 370 Abbildungen. Samme forlag), var planlagt et bind 2, som skulle indeholde »Der Goldschmiede Merkzeichen von Tondern bis Altona und Hamburg«. Krigen kom imellem, og der skulle gå 20 år før det af samlere og forskere så stærkt eftertragtede mærkekatalog så dagens lys. I mellemtiden døde Stierling (1950), og det blev overdraget Wolfgang Scheff-

ler, direktøren for museet i Celle, som i mange år har virket ved Landesmuseum (Thaulowmuseet), og som har gjort sig fortjent ved udgivelsen af Die Kunstdenkmäler des Kreises Südtondern (og af Husum og Pinneberg-bindene), at udsende bogen på grundlag af det efterladte manuskript. Da der i Nordelbingens 19. bind er udgivet en speciel fortegnelse over Hamborgs mesterværker (ganske vist kun til år 1800) af Konrad Hüseler, er H. gledet ud, så det foreliggende arbejde begynder ved Altona og slutter i Tønder.

Mens 1. bindet i henseende til grundighed og udstyr må siges at være uovertruffet, lad så være at det i sin form kan være pinligt umådeholdent og at dets systematik lader meget tilbage at ønske, er helhedsindtrykket af 2. bind at det er et hastværksarbejde som af en eller anden grund skulle ud nu. Det er godt det kom. Men hvor man ærgrer sig over at udgiveren ikke har foretaget den ajourføring af materialet som særlig de sidste 10 års nyopdagede stof giver betingelser for.

For at udtrykke sig i et helt moderne sprog kan man sige at sølvsmedemærkerne er de isotoper ved hjælp af hvilke man kan spore et bestemt samfunds sølvmedekunst og dets udbredelsesområde. Takket være århundredgamle lovgivningsbestemmelser m. h. t. mærkning af ædelmetal er vi i dag i stand til at give disse ting et særligt liv, at knytte dem til deres skabere og dermed sikre os en viden om tingskulturen som vi ellers ikke kan med de øvrige kunstindustrifrembringelser, tinnest måske undtaget. Stor gæld står vi i til de forskere, der som vor egen Bøje har afdækket sølvets hemmeligheder, og den største respekt for Stierlings arkivarbejde får man ved at læse de foran hver af byernes mesterfortegnelser anførte arkivalske kildehenvisninger..

At vurdere bogen som helhed vil vel ligge uden for danske forskeres muligheder. Men det afsnit, der har vor største interesse, Tønder, er til gengæld så rigt på stof, at bogen på forhånd er sikker på stor udbredelse blandt danske sølvkendere.

Det der først falder i øjnene er det meget store antal kendte mestermærker fra Tønder. Om dette nu skyldes at Tønders sølvsmede har været mere lovlydige end andre byers eller at Tøndersølvet er bevaret (og kendt) i større mængder end andetstedsfra, ved vi ikke. Henved 125 Tøndermestermærker er samlede, mens Altona har 89, Husum 67, Wilster 58 og Frederiksstad 56. I forhold til Bøje, som loyalt er indarbejdet i hele Tønderafsnittet, er det en fremgang på ca. 40 nye mestermærker og 16 nye mesternavne. Der anføres i alt 111 navne, hvoraf dog de 6 er svende og et par tvivlsomme, men tilbage bliver dog så mange kendte mestre at Tønder i så henseende

står lige med Odense og Århus, altså på andenpladsen efter København!

Uheldigt er det, at der ikke er arkivalske henvisninger ud for hver mester, sådan som Bøje har det. For mange mestres vedkommende står blot »omtalt det og det år«. I flere tilfælde har udgiveren ikke gjort sig ulejlighed med at slå efter i Andresens Bürger- und Einwohnerbuch, hvor supplerende oplysninger ofte har kunnet hentes. En enkelt af de gamle mestre mangler helt, nemlig Nomme Goldschmidt, hvis skat er anført i Amtsregningen 1537. Om Jacob Reimer hedder det at han senest er mester 1662, tiltrods for at Andresen har datoen (8. 4. 1665). At han stempler sine arbejder allerede 1662, var intet bevis for at han da var borger. Han boede nemlig i Uldgade, hvis indvånere først blev incorporerede i byen i 1665. At det er hans enke, der er død 1741, er ganske usandsynligt. Der må her være tale om to sølvmede, begge med navnet JR, hvoraf den første er leverandør af kirkesølv i store mængder (Arrild 1664, Bylderup u. d., Døstrup 1683, Emmelsbøl u. d., Ladelund 1667, Læk 1662, Møgeltønder 1674, Sdr. Løgum u. d., Tønder 1690), mens den anden, med borgerskab fra 6. 3. 1700, kan have fremstillet bl. a. to Tønder Museum tilhørende bægre, hvoraf det ene er dateret 1717.

For Christian og Sönnich Reimer mangler ligeledes datoen for borgeredens aflæggelse. Jörgen Ell er hos Andresen vognmand. Fr. Chr. Munchs og Hans Peter Marcussens i Tønder byarkiv bevarede testamenter synes ejheller at ha været udgiveren bekendt.

I det hele taget tør det formodes, at der endnu er adskilligt at hente ad arkivalisk vej, så meget mere som vi faktisk ved overmåde lidt om Tøndersølvsmedenes daglige livsvilkår (laugsager kendes slet ikke).

Efter angivelse af navn, fødsels- og dødsår samt datoen for borgereden + eventuelle andre oplysninger fra arkivmateriale følger så en fortegnelse over kendte arbejder i tilknytning til by- og mesterværker. At ville give en udtømmende oversigt over alt af hver mester kendt arbejde, er på forhånd dømt til at mislykkes. På dette område var Bøje forsigtigere, idet han blot antydede enkelte for vedkommende mester karakteristiske arbejder, men i øvrigt afholdt sig fra andet end at give en stempelfortegnelse.

For kirkesølvets vedkommende går det an der hvor udgiveren har kunnet holde sig til kirkerne syd for den nuværende grænse. Oplysningerne i »Kunstdenkmåler« synes at være i orden. Der forefindes tøndersølv i 20 kirker i Sydtønder amt, samt i St. Peter og Hemmingstedt. »Danmarks Kirker« har ind-

til nu indregistreret sølv fra Tønder i 24 kirker i det nuværende Tønder amt, 5 i Haderslev amt og 1 i Åbenrå amt (Løjt), men det tør formodes, at der kommer mere frem endnu. Her har udgiveren begået sin første utilgivelige fejl, ikke at henvende sig til Nationalmuseet og få disse aldeles uundværlige oplysninger med. Det ville bl. a. ha givet ikke før kendte mærker på Thomas Wüst, Christopher v. Barm og Berend Christiansen og ha suppleret inventarlisten med adskillige betydelige arbejder. Allerede på grundlag af kirkesølvet kan det konstateres, at tønderarbejdernes udbredelsesområde lå mere nord end syd for den nuværende grænse.

Var det nærliggende at udgiveren havde rettet henvendelse til Nationalmuseet, lå det vel endnu nærmere for at han havde undersøgt bestanden i Tønder Museum og i Tønder by. Ejheller dette er sket. Af Tønder Museums godt 100 sølvgenstande fra Tønder, repræsenterende ca. 40 forskellige identificerede mestre, er der (på grundlag af Bøje!) refereret til een og det endda af de seneste og dårligste. Her havde mestre som Søren Lorentzen, Johan Nielsen, Jürgen Lorentzen, Emanuel Godden, Holtzberg, Meinert, Lorenz Jonsen, samt adskillige varianter kunnet bestemmes, og her foreligger en række virkelige værdifulde korpusarbejder.

Hvad selve stempelgengivelserne angår, må de karakteriseres som ringe. Hvor Bøje anvendte pinlig omhu (og brændte sine fingre!), har man her nøjedes med det omfrentlige. Således er nr. 866, der refererer til en spiseske af Jacob Andreas Bödewadt i Museum für hamburgische Geschichte, overhovedet ikke identisk med det virkelige mærke, der er en fin variant til Bøje 2871, men en grov og fortegnet efterligning. Nr. 867 er direkte forkert og hører til under Bödewadt II, Nr. 870, der nu er i Tønder Museums besiddelse, er efter stilkriterier at dømme betydelig ældre end anført og altså ikke af Brodersen. Den praktiske anvendelse af bogen nedsættes betydeligt ved dette sløseri, da mærkerne dog er det vigtigste af det hele.

Men alligevel —! Vi taler om Bøje, om Rosenberg, om Jackson, om Upmark, når vi arbejder med gammelt sølv. Vi vil også sige Stierling, når talen er om slesvig-holstensk sølv. Det må håbes at bogen hurtigst udsælges, så en ny kan udkomme, men da på grundlag af intimt samarbejde over landegrænsen. Vor landsdels historie hvadenten den er politisk eller kulturel er dobbeltsidig, og skal resultatet blive godt bør begge parter arbejde sammen.

Sig. Schoubye.

Henry Koehn:

Die nordfriesischen Inseln.

(4. udvidede udgave; Hamburg 1954).

Denne bog giver et usædvanlig alsidigt indtryk af det vestslesvigske vadehavs mangfoldige verden, af de 15 vesterhavsøer mellem grænsen og Ejdersted og af den nordfrisiske befolkning på de 13 beboede øer. Man imponeres af forfatterens indgående kendskab til Nordfrisland, der bygger på en halv menneskealders studium i mark og bog. Han har ikke blot megen viden om særlige specialer, men skriver godt om geologi, planteliv, forhistorie, historie, husbygning, redskaber, folke- dragter, søfart, landbrug, retsvæsen, sædvaner og åndsliv. Kun enkelte kapitler har han måttet overlade til andre; Georg Warnecke, Hamburg, har skrevet om dyrelivet, afdøde Julius Tedsen, Flensborg, om sproget, og nylig afdøde dr. Häberlin, Vyk, om klimaet som sundhedskilde.

På denne baggrund bør man ikke hæfte sig ved korrekturfejl som, at »Valdemar IV« er bleven til »Wilhelm IV« og »Christian V« til »Christian I«.

Det er også naturligt, at Koehn som tysker hovedsagelig har søgt sit stof i den store tyske litteratur om Frisland. De forholdsvis få danske værker, han henviser til, citeres til gengæld ofte, et par steder endda på dansk, ligesom han mange steder finder det nødvendigt at henvise til forhold i Norden. Alligevel kan man som dansk ikke undgå at tænke på, hvor meget naturligere en hel del af stoffet ville falde ved en nærmere jævnføring med danske, specielt jyske forhold. Det gælder ikke mindst ordforrådet. Ord som »Lüngterew« (lyngtørv), »Apsetten« (oppesiddende = aftensæde), »Jul« og »Surrenkapp« (sørgekappe), som møjsommeligt må oversættes til tysk, har en helt klar betydning på dansk; »det ian Ug« (de jen øw) er godt jysk. Og »Faarwel« på Sild behøver næppe at forklares som et hollandsk låneord.

En afgørende fejl er det, at K. hele vejen betegner friserne som en tysk stamme, hvorimod Tedsen korrekt skriver: »Det frisiske er et helt selvstændigt sprog ved siden af de andre germanske sprog« og fremhæver dets nære slægtskab med engelsk. Denne fejl har Koehn fælles med mange andre tyske forfattere, og den hænger hos dem alle sammen med en sammenblanding af begreberne. K. sonderer ikke mellem »germansk« (– fælles-germansk) og »tysk«, men tager uden videre alt det fælles-germanske, herunder også det specielt frisiske, til indtægt for det tyske. Da han samtidig bruger ordet »nordisk« »germansk«, kalder han også alle nordiske (= skandinavi-

ske) træk i Nordfrisland for tyske. På den måde bliver alt i Nordfrisland, også jættestuer, tinghøje og »jul«, gode vidnesbyrd om landets tyskhed; »keine Hexerei, nur Behändigkeit«.

Man bør derfor læse Koehns iøvrigt meget interessante udvikling om forhistorien med nogen varsomhed; både her og i det gode kapitel om geologien er K. desuden hurtigere til at udtale bestemte meninger, end de fleste danske forfattere ville være.

Også den historiske fremstilling er af og til fortegnet. Således var Abel ikke »Konge af Danmark og hertug af Slesvig«, men først hertug af Slesvig (under den danske konge) og siden konge af Danmark, herunder Slesvig. Det overrasker heller ikke, at K. gentager den tyske påstand om, at Danmark efter den 2. verdenskrig »udøver en invasionspolitik i Sydslesvig.«

Endelig forbavses man over, at K. efter at have fremhævet frisernes ligefremme indstilling og manglen på adelsvæsen, titler osv., i Frisland når til at betegne frisernes som »herremennesker«. Man kan tænke sig, at han dermed vil fremhæve deres fribårne tankegang. Men det er helt forkert udtrykt. Fordi man ikke er slave, behøver man ikke at være herre. Tværtimod er frisernes valgsprog netop: »Ingen over os, ingen under os, hellere død end slave.« — Det nævnte udtryk kan tilmed minde om en tid, da det var fint at tilhøre et »herrefolk.«

Men så er der heller ikke meget mere at kritisere. En samlet beskrivelse af hver ø for sig ville vanskeligt kunne indpasses i bogen uden en mængde gentagelser. Derimod burde man i oversigten over nordfrisisk litteratur have medtaget »Nordfrisisk Institut«s værdifulde årbøger og nævnt en forfatter og digter som Albrecht Johannsen. Bogens omfang har vel heller ikke tilladt at gøre opmærksom på, at de tilsyneladende tyske stednavne på Amrum, Norddorf og Süddorf, dækker over de frisiske navne »Nordsarep« og Süssarep« (»sarep« svarer til »tarp« på Føer = tarp eller torp).

Det vigtigste at fremhæve er bogens væld af interessante oplysninger, f. eks. følgende: Alene på Sild, Føer og Amrum er der til vor tid bevaret over 1000 oldtidsgrave. De 4 hovedkirker i Kejtum på Sild, Niblum på Føer, »Gamle Kirke« på Pelvorm og Tating i Ejdersted ligger på en lige linje nordvest-sydvest (derimod nævnes ikke »æ gammel Rif-vej«, som går nordpå fra Kejtum og hævdes at være kommet helt nede fra Ejdersted i oldtiden). Kirkerne i Morsum på Sild og Boldikum på Føer har døbefonte af gotlandsk sten (det samme tegn på Sydslesvigs gamle østforbindelser findes i flere kirker i Angel). Under Erik af Pommern afskaffedes hedenskabet på Sild for anden gang. I 1760 drog 1450 mænd på hvalfangst alene fra Føer, som dengang

havde 4.500 beboere ialt. Året efter opdagede Volquard Bohn fra Før den store bugt på Grønlands østkyst, der nu hedder Scoresby Sund efter englænderen S., som fandt den 1822, 61 år senere. Det nordlige Sild nær List mistede i tiden 1900—16 hvert år gennemsnitlig en strimmel land på 11,7 m bredde ved Vesterhavets angreb; til gengæld lægges der land til langs vestsiden af det sydlige Sild. Vadehavet fra grænsen til Ejdersted er 1100 km², hvoraf 725 km² tørlægges 2 gange i døgnet. — Når Tedsen skriver, at der i dag er ca. 16.000 frisisktalende i Nordfrisland, er dette desværre for højt; tallet er næppe over 10.000. Koehn omtaler, at der er fundet padelårer (pagajer) fra den midterste stenalder ved Duvensee i Lauenburg og ved Holmgård på Sjælland; dertil kan nu føjes et eksemplar fra Satrupholm i Angel, fundet 1956.

Uanset den traditionelle tyske fornægtelse af friserne som folk er det i det hele en bog, som det vil glæde alle venner af Frisland at kende. Dertil bidrager også den prægtige billedsamling; tyskerne har altid været gode fotografer. Bogen giver et stærkt indtryk af naturkræfternes indflydelse på alt i Frisland og viser samtidig friserens stolte historie som søfarere lige fra den tid, da Vesterhavet med nogen ret kaldtes »mare friscum«; mærkeligt nok fortæller K. intet om de færøske søgsmål om friserne deroppe (i et walisisk værk om Storbritanniens historie har jeg fundet en omtale af friserne, der omkring folkevandringstiden skal have boet spredt på Englands østkyst fra Firth of Forth helt ned til Isle of Wight; også paa den jyske vestkyst, f. eks. på Holmslands Klit, kunne både folkepræg og byggeskik tyde på slægtskab med Nordfrisland).

Det er med fuld ret, at Koehn kalder friserne, som han omfatter med så stor interesse og kærlighed, det mest udprægede havfolk i Europa.

Frants Thygesen.

Bogen om Als.

Hovedredaktør Robert Huhle. Danskerens forlag, 1956. 589 s.

Medens næsten hver kreds eller egn syd for grænsen har sin hjemstavnsbog, har Nordslesvig med »Bogen om Als« fået sin første af slagsen. Ved en sammenligning må det siges, at Als-bogen hæveder sig smukt. På højde med Kochs bog om Svans kommer den dog ikke; dertil er bidragene for spredte og uensartede og bogen som helhed for lidet afrundet. Men der er i den gode enkeltbidrag, som kaster lys over mangt og meget.

Det vil i en kort anmeldelse være umuligt at give en nærmere vurdering af de enkelte bidrag, der spænder fra natur-

historie, arkæologi, kunsthistorie og politisk historie til litteraturhistorie, filologi og bibliografi. Kyndige folk som Ernst Krag og Sv. E. Thuesen har skrevet om henholdsvis øens geologiske forhold og dens dyre- og planteliv. Professor Kr. Hald har behandlet stednavnene og de bebyggelsehistoriske problemer, der er knyttet hertil, medens Gunhild Nissen har skrevet om »Alsingergildet«, der indsamler materiale til beskrivelse af alsingermålet, om folkemålsdigteren Martin N. Hansen og i tilgift en lærd afhandling om det alsiske folkemål, som stikker slemt af fra bogens øvrige kapitler, der alle er holdt i populær og letlæselig form.

Museumsinspektør Olfert Voss giver en god oversigt over Als i oldtiden. Almindeligt kendt er sten- og broncealdertidens mange gravminder, og det er derfor af særlig interesse, at der nu fra så kyndig hånd også gives skildringer af de alsiske oldtidsbeboeres levevis, så vidt denne har kunnet anes gennem forskellige fund, hvoraf især skal nævnes det righoldige fund ved Bundsø fra den yngre stenalder. Også Hjortspringfundet og byanlægget ved Bro får fyldige omtaler. Den nye museumsinspektør i Sønderborg, Jørgen Slettebo, fortsætter med den middelalderlige arkæologi. Han fortæller om de mange voldsteder, om slottene og om den gamle alsiske lavadel, om de indvandrede adelsslægter sydfra, om hertug Hans d. Yngres køb af de alsiske godser og hans hensynsløse fremfærd overfor de alsiske bønder. Hans d. Yngres og hans efterkommeres virksomhed på Als er imidlertid af så afgørende betydning for øens historie i de følgende århundreder, at redaktøren rettelig burde have spenderet et særligt kapitel og en betydeligt udførligere omtale af ham og de forskellige hertuginier, som grundedes med hans sønners deling af arven. Ernst Christensen har i sit kapitel: Blade af den alsiske landsbys historie ikke undgået misforståelser og direkte fejl ved skildringen af landbrugets forhold i ældre tid, men det er til en vis grad tilgiveligt, da der kun foreligger ret få oplysninger herom på tryk. Man kunde have ønsket, at der var givet udførligere oplysninger om hovedgårdenes og bøndergodsets driftsforhold, om fæsteforhold og om bøndernes skatter og hoveriydelser i 17. og 18. århundrede, hvortil der findes godt kildemateriale såvel i rigsarkivet som i landsarkivet i Åbenrå. Det, forfatteren har lagt hovedvægten på, er skildringen af det gamle landsbyfællesskab og de gamle arbejds- og festskikke, men det mest fængslende i hans kapitel er utvivlsomt skildringen af bøndernes forhold til den augustenborgske hertug. Med de meget interessante uddrag af stænderdeputeret og synsmand H. C. Bladts dagbog har Ernst Christensen bibragt os ny viden om

dette betydningsfulde kapitel i Als' historie. Og så bør det tilføjes, at kapitlet er særdeles velskrevet. Om de gamle gårde og huse beretter arkitekt Mogens Meyling, der ved sine restaureringsarbejder har erhvervet sig indgående kendskab til alsisk byggeskik, og vævekonsulent Karen Withen har skrevet om den alsiske folkedragt, et afsnit som vel navnlig vil interessere kvindelige læsere. Så vidt det er anmelderen bekendt, findes der ikke lignende skildringer fra andre nordslesvigske egne, og man må ønske, at historisk interesserede kvinder andetsteds må følge Karen Withens eksempel og tage deres egne gamle folkedragter op til nærmere studium og undersøgelse. Også i pens. lærer Chr. Maibølls kapitel om sygdom og lægehjælp er der ny landvinding. Med sjælden sporsans har Maibøll af utalte arkivalske kilder fremdraget oplysninger om sygdomsbekæmpelsen, om kirurger og barberer, om kloge koner og kvaksalvere. Fra Maibølls kapitel er der en naturlig overgang til fhv. museumsinspektør J. Rabens om sagn og overtro. Med sædvanlig rundhåndethed øser Raben ud af sit eventyrlige forråd af historier og anekdoter. Raben skriver endvidere om »Sø og havn« og kommer her til at beskæftige sig en del med sønderborgske forhold, der iøvrigt ellers med henblik på en kommende Sønderborg bys historie ikke er behandlet i værket. Særlig udførligt behandles skipperlauget, som Raben iøvrigt også har skrevet om andetsteds. Fornøjelig er skildringen af, hvorledes en laugsfest formede sig 1855. Der berettes endvidere om det sønderborgske skibsbyggeri, og der bringes uddrag af forskellige skibsjournaler, der opbevares i skipperlaugets arkiv.

Pastor S. H. Zachariasen, der skriver om de alsiske kirker, har været stillet overfor en lidet misundelsesværdig opgave. Om et par år vil nationalmuseets store værk »Danmarks Kirker« med dets systematiske gennemgang af hver enkelt kirke være nået frem til Als, og med henblik herpå har forfatteren derfor klogeligt nøjedes med at fortælle lidt almindelig kirkehistorie ud fra de alsiske kirkebygninger og deres inventar. Kirke- og skolevæsenets historie er stedmoderligt behandlet i værket. Pastor Tage Brummer har skrevet et lille godt kapitel om det alsiske bispedømme, og lærer Chr. Jørgensen har ud fra sit kendskab til en enkelt landsbyskoles historie søgt at tegne et billede af det alsiske skolevæsens udvikling indtil 1864. Dette er alt om den vigtige side af kulturudviklingen, som kirke- og skolehistorien repræsenterer.

Forstander Frede Terkelsen skriver om »Als i krigstider«. Når bortses fra Sundeved og Dannevirke-egnen har næppe nogen anden del af Sønderjylland været hjemsogt af krigsbegivenheder og de ulykker, der følger i krigens spor, som Als har

været det. Skildringen er ført helt frem til besættelsestiden og dens illegale virksomhed. Et andet kapitel, der utvivlsomt også vil blive læst med stor interesse, er redaktør K. E. Larsens om den nationalpolitiske udvikling i fremmedherredømmets tid. Der er heri fremdraget en række interessante og oplysende træk, især fra fremmedherredømmets første år, da alsingerne var indblandet i flere konflikter med preussisk militær, og der er fortalt levende om de mange alsinger, som på afgørende vis var med til at præge den danske politik overfor de tyske magthavere. Ingen anden egn kan mønstre så mange førerskikkelser, som Als kan det.

De alsiske avisers historie er behandlet i et underholdende kapitel af redaktør R. Huhle, og redaktør Bjørn Svensson har skrevet om fabrikken i landsbyen og om de ændringer i hele den nordalsiske landskabelige og befolkningsmæssige struktur, som placeringen af den store fabrik Danfoss har medført og vel i stigende grad vil medføre. R. Huhle har endvidere skrevet, man fristes til at sige, et yndefuldt og lyrisk kapitel, som han har kaldt »De små kik og de store syn«. Han fører os ad gamle veje og glemte stier bort fra alfarvej og beretter alt imens hyggeligt og underholdende om hændelser og tildragelser, der er knyttet til den egn og den natur, vi færdes i. Sådan skrives kun om et landskab, man er dybt fortrolig med og har kært. Ikke mindre fortjener Martin N. Hansens skildring af det alsiske folkelune at nævnes. Hvad han forhen har givet udtryk for i bunden stil, er her sat på prosa, og god prosa.

Rækken af bidragene til Als-bogen afsluttes med en fortegnelse over hjemstavnlitteraturen ved bibliotekar Villy Andersen. Det er værdifuldt, at der udarbejdes bibliografiske hjælpemidler, men man kunde rigtignok have ønsket lidt mere system i den alsiske bibliografi. En række fejlagtige placeringer kan kun skyldes forfatterens ukendskab til indholdet af de nævnte afhandlinger og værker, men de personalhistoriske arbejders anbringelse snart under den topografiske afdeling, snart andetsteds kan ikke forklares herved. Strengt nødvendigt kan det ikke siges at være, at der i den topografiske afdeling for hvert sogns vedkommende er en henvisning til Trap. Med samme ret kunde der have været henvisninger til Oldekop, Schrøder og andre topografiske værker. Forbavsende er det at lægge mærke til, at forfatteren tilsyneladende ikke kender Jenssen: Kirchliche Statistik og det for nogle år siden udkomne værk Danmark før og nu, hvori der findes gode monografier af flækkerne Nordborg og Augustenborg. Også andre værker, hvori der vil kunne findes adskilligt til belysning af alsiske forhold, savnes i fortegnelsen.

Skal man resumere indtrykket af en forholdsvis hurtig gennemlæsning af Als-bogen, må det siges, at værkets bidrag med en enkelt undtagelse er gode, folkelige, og letlæste skildringer. På den anden side skal det også siges, at bogen ikke er den endelige fremstilling af Als gennem tiderne. Der er iøjnefaldende mangler og udeladelser. Landbrugs-, kirke- og skolehistoriens stedmoderlige behandling er omtalt. Sociale forhold, skovbruget, retsplejen og administrative forhold er ikke behandlet. Men bogen vil utvivlsomt kunne bidrage til at vække og nære den historiske interesse på Als og kunne virke inspirerende til at gå i gang med yderligere undersøgelser vedrørende øens historie. Det er al anerkendelse værd, at forlag og redaktør har turdet binde an med en saa stor og krævende opgave, og forhåbentlig får forlaget også et så tilfredsstillende resultat i økonomisk henseende, at det tør tænke på lignende værker for andre egne af Sønderjylland. Men i så fald bør man give medarbejderne så rigelig tid, at det bliver muligt at udnytte arkivalisk materiale i højere grad end tilfældet har været med Als-bogen, og man bør tilstræbe, at bøgerne i deres helhed bliver mere afrundede.

Værket er forsynet med et væld af gode billeder, og iøvrigt er der kun godt at bemærke om udstyret. Prisen derimod vil jo nok vække betænkeligheder hos en og anden — 105,00 kr.

Peter Kr. Iversen.

Håndbog for danske lokalhistorikere.

Redigeret af Johan Hvidtfeldt.

Udgivet af Dansk Historisk Fællesforening 1952—56. 519 sider.

Håndbog for danske lokalhistorikere, der i 1952 begyndte at udkomme heftevis, er nu afsluttet, og det kan straks fastslås, at resultatet er blevet et i det ydre smukt og stateligt værk. Redaktionen har ligget i hænderne paa landsarkivar Hvidtfeldt, der ved planlæggelsen har været bistået af et rådgivende udvalg, bestående af direktør, dr. phil. Poul Nørlund og kontorchef Gunnar Knudsen — ingen af dem nåede at se værket afsluttet — samt dr. phil. Roar Skovmand. Den store håndbog falder i to dele. Den første fortæller om lokalhistorikerens arbejde og alle de praktiske spørgsmål, der møder ham under arbejdet med sogne- eller egnhistorie. Den anden del er et historisk leksikon, der oplyser om emner og forhold, som enhver, der beskæftiger sig med lokalhistorie, vil komme til at stå overfor.

Bogens første del — 118 sider — er skrevet af værkets redaktør. Hvidtfeldt beskæftiger sig indledningsvis med selve

historiens væsen og spørgsmaalet om udvælgelse af historisk stof og placerer lokalhistorien i forhold til den historiske viden-skab. Det er særdeles velskrevne og tankevækkende kapitler, som fortjener at læses af flere end dem, der står overfor at skulle udgive en sognehistorie. (Et par trykfejl: side 1 linje 20 eksemplar eksempel; side 7 linje 28 lokalhistorikeren — lokalhisto-rien). Hvidtfeldt går derfra over til at skildre en trykt sogne-histories tilblivelse. Man bemærker, at det er en mand med stor erfaring i udgiverarbejde, der skriver. Man får at vide, hvordan der skaffes penge. Både af økonomiske grunde og af hensyn til stoffet vil Hvidtfeldt mene, at det ofte er praktisk at tage et noget større område end et sogn, f. eks. et herred, en ø eller en halvø, hvorimod amtsskildringer ofte vil være for omfattende til, at man kan få de enkeltheder med, der har interesse. Vi-dere fortælles der om nedsættelse af redaktion og om fastlæg-gelsen af skildrings stof. Der gøres rede for indsamlingen af stof under de fire hovedgrupper: trykte kilder, skriftligt mate-riale, museumsstof og traditionsstof med udførlige studievejled-ninger for hver enkelt gruppe. Derpå følger en gennemgang af de historiske hjælpevidenskaber, som lokalhistorikeren også må tage i anvendelse. Der gøres rede for den kildekritik, også lokalhistorikeren må øve, og Hvidtfeldt er så nået frem til gen-nemgang af selve fremstillingen, hvor der indledes med en række sproglige anvisninger. Sluttelig fortælles der om tryk-ning og offentliggørelse; man mærker tydeligt, at det er en mand, der kender de vanskeligheder, en udgiver har, der har skrevet disse vejledninger, der, om de følges, kan spare for meget spild af tid og penge. — Der er over hele Hvidtfeldts fremstilling energi og optimisme, der kun kan virke befordren-de på det lokalhistoriske studium og lysten til offentliggørelse af dets resultater. Dog bør denne vejledning næppe være det første materiale, der forelægges en arbejdsgruppe i et sogn; man kunne da let svimle ved opgavens storhed. Sat ind på det rigtige tidspunkt vil håndbogen så afgjort hjælpe fremad. Også for sønderjydske lokalhistorikere vil den være til megen hjælp og dog har man her været bedre stillet end det øvrige land, på grund af Peter Kr. Iversens »Vejledning for sønderjydske lokal-historikere«. Også fremover vil denne fremstilling, der tager hensyn til de særlige sønderjydske forhold, være grundbogen for den, der her vil skrive sogne- eller egshistorie, men man vil føle det som en rigdom at kunne supplere Iversens kortfat-tede fremstilling op med Hvidtfeldts udførligere.

Håndbogens anden del — 396 sider — udgøres som nævnt af et historisk leksikon, der har haft 53 medarbejdere. Der brin-

ges her i let tilgængelig form forklaring på udtryk og oplysning om emner, som lokalhistorikeren træffer på, hvor der er grund til det med henvisning til den litteratur, hvor man finder emnet udførligere behandlet. Leksikonet dækker arkæologi, middelalder og nyere tid, men er under hensyn:agen til det skandinaviske middelalderleksikon, der er under udgivelse, og lokalhistorikerens særlige tarv, udførligst med henblik på tiden fra 1500 til ca. 1850. Til illustration af, hvor omfattende leksikonet er, kan anføres opslagsordene fra en enkelt side: græsøksne, grønjord, Grønlunds samlinger, guardian, gudelige forsamlinger, Gudenåkultur, gudspenge, guldgubber, guldriddere, guldsmede og guldvurdering. Leksikonet vil ikke alene betyde en værdifuld hjælp for lokalhistorikeren, men for alle, der arbejder med dansk historie; historiestuderende ved vore universiteter vil sikkert vide at nytte det, og som håndbog til brug for særlige opgaver ved seminarier og gymnasier vil leksikonet være til megen gavn. — Først og sidst vil dette værk imidlertid være en håndsækning til og en inspiration for arbejdet med dansk lokalhistorie.

Knud Fanø.

Bognyt

Peter Huber und Willi Wolke: Mein Heimatdorf Tarp im Wandel der Zeiten, Herausgegeben von der Gemeindeverwaltung Tarp 1955, 116 s.

Sædvanligvis er det lærere eller præster, der står som forfattere til de sydslesvigske hjemstavnsbøger. I dette tilfælde har en landmand, Peter Huber fra Tarp i Oversø sogn, Ugle herred, grebet til pennen og sammen med assistent ved Landesarchiv på Gottorp, Willi Wolke, fået udarbejdet en smuk lille bog om Tarp. I hastige strejflys berettes om byens almindelige historie, dens geologi og arkæologi, om dens juridiske forhold, om stednavne, landsbyfællesskab og udskiftning, om krigsbegivenheder, skolevæsen m. v. Om kirkelige forhold berettes derimod ikke, da Tarp ikke er sogneby. Det, der fylder mest i bogen, er den udførlige skildring af hver ejendoms historie; der gives her ikke blot oplysninger om ejerne, men tillige også om deres slægt, hvorved bogen får betydelig interesse for personalhistorikere. Slutte­lig skal bemærkes at bogens udgivelse er bekostet af kommunerådet, et eksempel til efterfølgelse også i Nordslesvig.

P. K. I.

Bjørn Ochsner: Fotografer i Danmark indtil år 1900. Udgivet af Landsudvalget for Indsamling af gamle Fotografier. Duplikeret. Dansk Bibliografisk Kontor. København 1956. 406 sider.

Et stort samlerarbejde er gået forud for udsendelsen af dette værdifulde værk, hvis formål i første række skulle være at hjælpe de mange museer, arkiver og andre institutioner samt enkeltpersoner, hvis samlinger rummer fotografier, til at få disse nærmere bestemt. Men det har desuden været hensigten at ansøre den interesse, der i de senere år fra museer og arkiver har været vist de gamle fotografier. En interesse, som har medført, at langt flere fotografialbummer og enkeltbilleder tilbydes samlingerne, selv om dog stadig store mængder fotografier af lokal eller landsomfattende interesse desværre stadig kasseres ved dødsboafslutninger eller ved oprydninger.

Det er derfor glædeligt, at denne fortegnelse udsendes allerede nu, selv om forfatteren er vidende om, at den ikke er fuldstændig; men han håber på brugerens medarbejderskab og beder om meddelelser om eventuelle mangler og fejl.

Fotograferne er opført alfabetisk. En amtsvis ordnet oversigt over de forekommende lokaliteter henviser til et stedregister, som bringer en fortegnelse over de i pågældende by hjemmehørende fotografer, således at man nemt kan finde frem til samtlige kendte fotografer inden for et bestemt område. Bogen omfatter ikke alene det nuværende Danmark, men medtager også hertugdømmerne som helhed indtil 1864, hvorfor der i registret er opført i alt 84 fotografer fra Sønderjylland, heraf 51 fra Nordslesvig og 14 fra Flensborg.

Skal der fremsættes en kritik, må det blive mod en noget inkonsekvent benyttelse af danske og tyske stednavne. Som stikord burde den danske form have været benyttet, ligeledes i teksten og registeret, man kunne så have nøjedes med den tyske form ved citater. Det virker irriterende når man snart bruger den danske og snart den tyske form; men det er kun småting i forhold til værkets værdi.

Olav Christensen.

Sydslesvig i tekst og tal. En håndbog redigeret af Johs. Hoffmeyer og Bent A. Koch. Det danske Forlag. 1955.

Der er her skabt en nyttig håndbog for den, der vil orientere sig i sydslesvigske forhold. Det danske mindretals organisatoriske forhold er skildret i oversigtlig form. I korte biografier skildres 60 af de personer, hvis virke præger Sydslesvig i dag; der findes en kort historisk oversigt, ligesom de vigtigste dokumenter fra tiden efter 1945 er aftrykt i uddrag. Størst interesse vækker afsnittene om de administrative og samfundsmæssige forhold i Sydslesvig. Mange vil sikkert heri kunne finde nyt materiale til vurdering af de vilkår, det danske mindretal lever under. Bogen er rigt illustreret — blandt andet med værdifulde skematiske fremstillinger af de samfundsmæssige forhold, udført af den unge sydslesvigske tegner Ellen Kasper Thomsen.

K.F.

Grænsekampen — i ny fase? En dansk-tysk samtale redigeret af Lorenz Rerup og Bent A. Koch. Det danske Forlag. 1955.

Bogen er skrevet og inspireret af mødet på »Magleås«. Bidragerne er foruden redaktørerne, overregeringsråd Axel Henningsen, Kiel, redaktør Tage Jessen, Flensborg, overlærer Peter Klindt, Aabenraa, fhv. finansminister Schenck, Kiel, fuldmægtig O. M. Olesen, København, skoleråd Detlef Hansen, Husum, højskoleforstander Poul Engberg, Hørsholm, og forstander Johs. Novrup, Magleås. Ikke mindst Rerups bidrag om nydanskheden har påkaldt sig interesse. I offentligheden har mødet på Danebod afvigte sommer samlet interessen om sig, og Magleåsmødet er vel glemt af de fleste. Denne bog har da interesse som tidsdokument.

K.F.

Tønder Handelsstandsforening 1906—1956. Ved Werner Christiansen, Tønder. 1956.

I anledning af sit 50-års jubilæum har Tønder Handelsstandsforening udsendt dette lille, smukt illustrerede festskrift på 36 sider. Efter en kort skildring af handelens tidligere organisation fortælles der levende om handelsstandsforeningens og handelens trivsel i de forløbne 50 år: i den stabile tid op til 1914, under verdenskrigen og i overgangstiden, i mellemkrigstiden og besættelsesarene. Fremstillingen konkluderer i, at vestslesvigsk besindighed under skiftende vilkår har sat sit præg på handelslivets dispositioner i Tønder. Set med lokalhistorikerens øjne er skriftet et nyttigt supplement til den skildring af den lokale økonomiske udvikling, der blev givet i bogen »Tønder Landmandsbank«, 1951, hvortil Werner Christiansen også har leveret hovedbidraget.

K.F.

»Lille vejledning i læsning af gotisk skrift« ved H. K. Kristensen. Historisk Samfund for Ribe amts småskrifter nr. 1, 1956.

Heftet bringer en række skriftprøver med tekstlæsninger og forklaringer. Det tager sit udgangspunkt i forrige århundrede og fører sin læser tilbage i tiden. Heftet vil utvivlsomt være en nyttig førstehjælp for den, der vil studere skriftlæsning, men peger selv hen på Holger Hjelholts bog »Skriftprøver fra Reformationen til Midten af 19. Aarh.« og Erik Kromans »Skriftens Historie i Danmark« til yderligere dygtiggørelse.

K.F.

**Statsrådets forhandlinger 1848—1863«, II bd.
16. november 1848—30. august 1850.**

Udgivet af Rigsarkivet ved Harald Jørgensen. 635 sider. Ejnar Munksgaard. 1956.

Under bognyt i »Sønderjydske årbøger« 1954 II er der givet en kort omtale af I bd. af denne vigtige kildeudgave. Bind II bebuder udsendelsen af et nyt bind omfattende tiden september 1850—1852. En udfrølig anmeldelse vil blive bragt, når værket er afsluttet.

K.F.

Johs. Krøier: Peter Glud. Hilbo og Friis' bogtrykkeri, København. 1955. 22 sider.

Johs. Krøier, fhv. kæmner i Haderslev, senere administrator ved Det kongelige Teater, har i dette lille skrift sat et æresminde over en af treårskrigen tapre danske officerer, Peter Glud, underofficer til 1848, men på krigsminister Tschernings initiativ sammen med andre

udnævnt til løjtnant ved krigens udbrud. Med meget kolorit skildrer Johs. Krøier løjtnanten, ikke mindst hans tapre indsats i fægtningen ved Bustrup den 23. april 1848, hvor han, efter at hans folk var skudt bort, alene måtte betjene kanonen. De Meza, artilleriets øverste chef, paskønnede hans indsats med ordene: »Jeg takker Dem og Deres folk for den eklatante Bravour. Den skal blive paskønnet. Adieu, hr. løjtnant von Glud«, hvortil Glud svarer: »Belønningen får jeg nok først hinsides«. Den 6. juni 1849 blev han dræbt under et bombardement af kastellet i Fredericia. — Krøier sandsynliggør sluttelig, at Peter Glud er modellen til den gamle løjtnant i H. P. Holsts »Den lille Hornblæser«, der udkom ca. 4 måneder efter Gluds død. Man står her overfor en ualmindelig velskrevet afhandling, som mange utvivlsomt vil have glæde af at stifte bekendtskab med. Skriftet fås hos bogtrykkeriet — pris 10 kr. K.F.

Årsberetning og regnskab 1955-56

Ved *Peter Kr. Iversen og Olav Christensen.*

I overværelse af ca. 150 medlemmer afholdtes Historisk samfunds årsmøde søndag d. 27. maj 1956 på Hotel Dybbøl Banke. Formanden, fhv. amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsen bød velkommen, idet han rettede en særlig velkomsthilsen til fhv. postmester Ræder, fhv. museumsinspektør Raben, professor, dr. phil. Troels Fink og hans studenterhold, der for tiden opholdt sig på Sandbjerg. Efter at redaktør Morten Kamphøener, Åbenrå, var valgt til mødets dirigent, oplæste sekretæren, arkivar Peter Kr. Iversen, årsberetningen, idet han indledningsvis mindedes de medlemmer, der i årets løb var afgået ved døden.

Efter vedtagelsen af de nye love på sidste årsmøde er styrelsen gået i lag med omorganiseringen af foreningen. Nyordningen er dog endnu kun delvis gennemført, idet det på grund af uforudsete omstændigheder ikke er lykkedes at få et amtsudvalg oprettet i Haderslev amt. Men forarbejdet er dog så langt fremskredet, at udvalget vil kunne konstituere sig i løbet af ganske kort tid. I Sønderborg amt har vi endnu ikke foretaget os noget, da vi inden oprettelsen af amtsudvalget her gerne ville tale med ledelsen af Historisk samfund for Als og Sundeved om indledning af et samarbejde. Mange andre opgaver har lagt beslag på styrelsens arbejdskraft, og derfor har vi gerne villet udskyde disse forhandlinger lidt. Vi håber på vor side, at der i de kommende år vil kunne skabes grundlag for et frugtbart samarbejde med Historisk samfund for Als og Sundeved. Amtsudvalg er altså foreløbigt oprettede i Åbenrå og Tønder amter samt i Sydslesvig, og samtidig er der udpeget tillidsmænd i næsten alle sognene i Åbenrå og Tønder amter. I forbindelse med de stiftende møder har der været holdt foredrag. I Åbenrå talte landsarkivar Hvidtfeldt om livegenskab i Sønderjylland, i Tønder forstander Hans Lund om historisk sans, og i Flensborg talte adjunkt Th. Madsen om det danske skolevæsen i Sydslesvig mellem de to slesvigske krige. Der har været god tilslutning til disse amtsmøder, især i Tønder, og det har altså vist sig, at vore medlemmer godt vil slutte op om foranstaltninger ud over årsmøder og egnsvandring.

Vi har også mærket en stigende interesse for vort arbejde i et øget medlemstal. Ved sidste årsmøde havde vi ca. 1160 medlemmer, i dag har vi flere end 1300, altså en pæn tilvækst. En meget betydelig del af de nye medlemmer har vi fået fra Sydslesvig, hvor pastor H. F. Petersen har gennemført en energisk hvervning, men også i Åbenrå og Tønder amter, hvor nyordningen er gennemført, og hvor tillidsmandsinstitutionen er begyndt at virke, har vi fået mange nye medlemmer. Jeg vil gerne benytte den herved givne lejlighed til at takke amsudvalgsmedlemmerne og tillidsmændene for det allerede udførte arbejde og udtale ønsket om, at de også i dagene, der kommer, vil være med til at udbrede kendskabet til Historisk samfunds arbejde og være med til at vække og styrke den historiske interesse inden for deres virkekreds.

For at aktivere foreningens arbejde i dets forskellige afskygninger er der dannet forskellige arbejdsudvalg. Det lokalhistoriske udvalg har udarbejdet en ledetråd for tillidsmændenes arbejde og endvidere har man i udvalget drøftet egnsvandringen nu til høsten og tilrettelæggningen af lokalhistoriske kursus, specielt for seminarister og yngre lærere. Udvalget vil iøvrigt stå det lokalhistoriske arbejde rundt omkring i sognene bi med råd og dåd. Udvalget består af viceskoleinspektør W. Christiansen, Tønder, overbibliotekar T. Glahn, Flensborg, arkivar Peter Kr. Iversen, Åbenrå, og museumsinspektør H. Neumann, Haderslev. Endvidere er et museumsudvalg med museumsinspektør Neumann som drivende kraft ved at skabe rammerne for dets virksomhed, og der er påtænkt oprettelse af et personalhistorisk og kirkehistorisk udvalg, idet der inden for vor medlemskreds er flere, som har specielle interesser på disse felter.

Inden for redaktionsudvalget for Sønderjydske årbøger er der sket den ændring, at adjunkt Fanø, Tønder, er indtrådt i udvalget og har afløst arkivar Iversen som redaktionssekretær. Formålet med denne nyordning er at aflaste sekretæren, så at han kan afse mere tid til andre arbejdsopgaver. Iøvrigt vil medlemmerne have bemærket, at der i efterårshæftet af Sønderjydske årbøger var oprettet en ny rubrik: Noter og nyt, hvori det er hensigten fremtidig at bringe korte meddelelser om det historiske arbejde i Sønderjylland. Der har hidtil for bidrag til Sønderjydske årbøger været betalt et honorar på 6 kr. pr. trykside, et i virkeligheden latterligt lille honorar, når det betænkes, hvor meget arbejde der ofte lægges i udarbejdelsen af afhandlingerne. Det har som følge heraf vist sig lidt vanskeligt at fremskaffe egnede bidrag til årbøgerne, og vi må se, om der ikke kan skaffes udveje for at få honoraret sat i vejret, så at det kommer mere i overensstemmelse med det nuværende prisniveau. Vi skulle jo nødig udsætte os for, at årbøgernes historiske standard og gode ry ikke kan holdes.*)

*) Honoraret er nu sat op til 8 kr. pr. side.

Det nye redaktionsudvalg for skriftrækken, der består af professor, dr. phil. Troels Fink, landsarkivar Johan Hvidtfeldt, arkivar Peter Kr. Iversen og forstander Hans Lund, har holdt et møde, hvor retningslinierne for udvalgets arbejde blev fastlagt, og hvor en række arbejdsopgaver, som man i de kommende år vil søge gennemført, blev drøftet. Man vil sætte ind på forskellige områder, bl. a. vil man søge at få fremmet udgivelsen af kildesamlinger til belysning af Sønderjyllands politiske og kulturelle historie, som kan være af værdi for den videnskabelige udforskning af landsdelens historie, men ikke mindst være en håndsrækning til vore lokalhistorikere. Iøvrigt ser det ud til, at vi igen i år vil kunne tilbyde vore medlemmer en bog til favørpris inden for vor skriftrække, nemlig én af vor dygtige og flittige medarbejder, adjunkt H. V. Gregersen, udarbejdet levnedsskildring af præsten og forfatteren Niels Heldvad. Inden for medarbejderkredsen ved Åbenrå bys historie, som agtes udsendt om et par år, er der sket en ændring, idet bibliotekar Aage Bonde på grund af stærk optagethed med andet arbejde har set sig nødsaget til at bede sig fritaget for at skrive om tiden mellem de slesvigske krige. I stedet har H. V. Gregersen påtaget sig at skrive også dette afsnit. Redaktør A. Svensson er i færd med udarbejdelsen af 2. bind af sit stort anlagte værk om redaktør Jens Jessen, som blev omtalt udførligere i sidste årsberetning, men der kan endnu intet siges om, hvornår andet bind vil fremkomme. Det er lidt trist at måtte fastslaa, at salget af 1. bind af Jessen-biografien har skuffet noget. Vi havde regnet med, at bogen ville være blevet solgt i så mange eksemplarer, at vi havde kunnet indtjene et overskud, som kunne have været anvendt til udgivelsen af 2. bind, men trods bogens fine anmeldelser er der foreløbig kun solgt 300 eksemplarer. Det er endnu muligt for medlemmerne at få bogen til favørpris. Som særtryk af Sønderjydske årbøger er ligeledes i skriftrækken udsendt arkivar Peter Kr. Iversens uddrag af kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbøger. Af denne publikation er der nogle eksemplarer tilbage. Endvidere kan i denne forbindelse nævnes, at der uden for skriftrækken er udsendt en lille bog om Agnes Smith fra Lundsmark, skrevet af fru Marie Boesen, København. Salget af denne letlæselige levnedsskildring er gået efter forventning. Sammen med Grænseforeningen og uden for skriftrækken er endvidere siden sidste årsmøde udsendt 2. bind af Flensborg bys historie. Denne publikation er nu ved at være udsolgt.

Af vort øvrige arbejde har især de såkaldte egnsvandringere formået at vække medlemmernes interesse, endda i en sådan grad, at vi nu og da har vore betænkeligheder, om turene kan tilrettelægges rent praktisk således, at deltagerne får det rigtige udbytte af dem. Sidste år indbød vi til et besøg d. 11. september i egnen Løgumkloster—Grøngård, og der mødte ca. 325 deltagere. Vi begyndte i Løgumkloster kirke, som den unge kunsthistoriker, frk. Marie Louise Dircks viste

os og berettede kyndigt om. Derefter kørte den lange bilkaravane ud til en nærliggende, videnskabelig forsøgsmark, hvor der dyrkes og høstes korn på oldtidsmaner. Overinspektør, dr. phil. Axel Steensberg, Nationalmuseet, demonstrerede høstning med flintesegl og beskrev indgående de interessante forsøg, som over en årrække gennemføres her. En truende byge afkortede opholdet ved forsøgsmarken noget, men efter kaffebordet i Jejsing forsamlingshus fortsatte dr. Steensberg sit afbrudte foredrag og besvarede spørgsmål fra den lydhøre og meget interesserede forsamling. Fra Jejsing kørtes til Grøngård, hvor første-lærer Leick, Lydersholm, kort ridsede det forsvundne jagtslots historie op og viste os dets placering i terrænet. Bestyrer Bentholt og frue havde arrangeret en lille udstilling af fundne genstande fra det gamle slot. Udflugten sluttede i Burkal kirke, hvor frk. Dircks og pastor Høgel berettede om kirken og dens inventar. Adjunkt Fanø ledede i formandens fravær på udmærket måde udflugten. Det er iøvrigt det glædelige forbundet ved udflugterne, at de takket være den beskedne deltagerafgift, der opkræves, i økonomisk henseende stort set hviler i sig selv.

Det samme kan desværre ikke siges om foreningens øvrige arbejde. Selv om den tilgang på ca. 150 nye medlemmer, vi har haft i det forløbne år, betyder en indtægtsstigning på 1200 kr., kan medlemskontingentet langt fra bære alle de med foreningens mangesidede virksomhed forbundne omkostninger. Vi har i år igen til vort arbejde modtaget betydelige tilskud fra stat, kommuner og Dansk kultursamfund, og endvidere har vi til udgivelsen af vore skrifter modtaget understøttelse fra Berlingske Tidende, Brødrene Brousts Legat til Støtte for Danskheden i Slesvig og fra Fonden af 1936. For den hjælp, vi således har modtaget til vort arbejde fra offentlig som privat side, vil jeg gerne herved give udtryk for foreningens bedste tak.

Men vi har stadig store uløste opgaver liggende forude, det gælder ligefuldt den folkelige og lokalhistoriske side af foreningens virksomhed som den mere videnskabelige side. Uden fortsat og øget hjælp kan vi ikke udbygge vort arbejde, som vi gerne ville det, og som vi med de nye love har skabt rammerne for. Vi vil i de kommende år gerne udbygge og aktivere vort arbejde i landsognene, og styrelsen har derfor besluttet at anmode sognerådene om en understøttelse til vort arbejde, som på flere områder kan ligestilles i betydning med f. eks. biblioteks- og aftenskolearbejde. Vi kommer tillidsfuldt med disse ansøgninger i bevidstheden om, at der i de kommunale råd vil være forståelse for værdien af det arbejde, som Historisk samfund for Sønderjylland allerede udfører og som det fremtidig vil søge at udbygge. Vi ventes hos sognerådene at finde forståelse for den opfattelse, at kendskabet til fortiden er forudsætningen for forståelsen af mange nutidige foreteelser, ikke blot på det nationalpolitiske område, men også på det økonomiske og sociale felt, og at det historiske arbejde

og historisk oplysning i det hele taget har stor folkeopdragende betydning.

Imidlertid kan vi selv, styrelsen, amtsudvalg, tillidsmænd og menige medlemmer også være med til at skabe øget interesse for vort arbejde og skaffe foreningen større indtægter ved at få venner og bekendte til at indmelde sig. Den medlemsfortegnelse, som er trykt i efterårshæftet af Sønderjydske årbøger, viser kun alt for tydeligt, at der i langt de fleste sogne må kunne tegnes flere medlemmer. Ved et målbevidst arbejde på dette område, må medlemstallet sikkert kunne bringes op på det dobbelte. Som en opmuntring til tillidsmænd og andre medlemmer har styrelsen derfor iværksat en lille konkurrence om, hvem der inden 1. maj 1957 kan skaffe flest indmeldelser til foreningen. Der er udsat tre smukke boggaver, som vil blive tildelt de tre, der tegner flest medlemmer. Nærmere angående denne konkurrence vil kunne findes på 2. omslagsside af Sønderjydske årbøgers forårshæfte.

Derefter aflagde kassereren, fuldmægtig Olav Christensen regnskabet og forelagde budgettet for det kommende år. Beretning og regnskab godkendtes enstemmigt uden drøftelse. Viceskoleinspektør W. Christiansen forelagde beretning og regnskab for Sønderjydske månedsskrift. Der var trange kår for de fleste tidsskrifter, men det forløbne år havde dog i økonomisk henseende været forholdsvis godt for månedsskriftet. Der havde været et driftsoverskud på 1416 kr., og gælden var blevet bragt ned til 1220 kr. Tilgang af nye medlemmer vilde dog kunne bedre tidsskriftets forhold yderligere. Adjunkt Gudrun Gregersen, Sønderborg, efterlyste folkløst stof i Sønderjydske månedsskrift. W. Christiansen vilde gerne optage sådant stof og rettede en kraftig opfordring til medlemmer og læsere om at indsende artikler til redaktionen.

Under det følgende punkt på dagsordenen, valg af styrelsen, meddelte formanden, at han ønskede at trække sig tilbage. Arbejdet i Historisk samfund havde for ham været en oplevelse, og ikke mindst havde han haft glæde af de 20 år som formand. Udover glæde havde han følt, at arbejdet havde givet ham tilskud til hans egen åndelige udvikling. Da han nu snart var 78 år, mente han, at tiden var inde til at trække sig tilbage, og han udtalte en tak til styrelse og medlemmer for udvist tillid. Forstander Hans Lund bad derefter om ordet og bragte en smuk hyldest og tak til den

afgaaende formand. »Vi ved alle, hvor meget Historisk samfund skylder Dem og ser med beklagelse, at De trækker Dem tilbage«. Forstander Lund bad om årsmødets tilslutning til, at dr. Lausten-Thomsen udnævntes til foreningens æresmedlem. Forslaget vedtoges enstemmigt, idet forsamlingen rejste sig og hyldede formanden med kraftigt bifald. Ved forudgående lodtrækning var det afgjort, at viceskoleinspektør W. Christiansen, adjunkt K. Fanø og landsarkivar J. Hvidtfeldt skulde på valg. Alle tre genvalgtes enstemmigt, og i stedet for dr. Lausten-Thomsen nyvalgtes på forstander Lunds forslag provst, dr. theol. J. Holdt, Brede.

Medlemskontingentet fastsattes uforandret til kr. 7,50 efter en kort drøftelse mellem landsretssagfører Mønberg og kassereren.

Under eventuelt vedtoges, at næste årsmøde skulde afholdes i Slogsherredshus. Der udviklede sig derefter en længere drøftelse om salget af foreningens publikationer. Gårdejer J. Jepsen, Strågård, mente, at der burde gøres noget for salget af skrifterne og opfordrede medlemmerne til at anvende dem som gavebøger. Han undrede sig over, at han ikke så skrifterne i bogladen. Kassereren oplyste, at der for Jessen-bogens vedkommende var udsendt 13—14.000 bestillingskort, men at salget ikke desto mindre lå på ca. 400 ekspl. Sekretæren mente, at boghandlernes interesse for samfundets skrifter var for ringe, hvortil boghandler Møller, Haderslev, bemærkede, at bøgerne saa kedelige ud, og at boghandlerne ikke blev underrettet om deres udsendelse. Sekretæren svarede, at skrifterne efter råd fra sønderjyske boghandlere udsendtes i kommission hos boghandlernes kommissionsanstalt, men at denne ordning havde skuffet. En nyordning burde derfor overvejes. Redaktør Morten Kamphøven omtalte ligeledes bøgernes kedelige udseende og foreslog annoncering ved juletid. Assistent Laursen, Bovrup, tilrådede annoncering i Sprogforeningens Almanak.

Efter et fælles kaffebord talte professor Fink om den kirkelige sprogrænse og under ledelse af fhv. postmester Ræder og fhv. museumsinspektør Raben foretoges en vandring i skanseanlægget.

Peter Kr. Iversen.

Efter årsmødet konstituerede styrelsen sig med arkivar Peter Kr. Iversen som formand. Til tredje medlem af forretningsudvalget valgtes redaktionssekretæren for Sønderjydske årbøger, adjunkt Knud Fanø. Museumsinspektør J. Slettebo, Sønderborg, der ikke er medlem af styrelsen, tiltræder som hjælpesekretær.

Peter Kr. Iversen.

Årsregnskab og status pr. 31. 12. 1955.

<i>Indtægter:</i>		<i>Udgifter:</i>	
Medlemsbidrag	8.977,50	Årbogen:	
Portogodtgørelse	1.320,60	Papir og tryk ..	11.549,85
Salg	4.949,91	Honorarer	2.141,00
Tilskud	14.500,00	<u>Honorarer</u>	<u>13.690,85</u>
Gave	20,00	Skrifter	7.995,37
Refusion af papir-		Ekspedition, sekretær,	
afgift	254,41	kasserer	800,00
Egnsvandringen	906,00	Fragt og omdeling	2.900,16
Renter	41,99	Møder og repræsentation	1.013,45
Forskelligt	43,85	Egnsvandringen	1.026,11
		Annoncer	299,60
		Flytning af boglager	410,25
		Forskelligt	625,56
		<u>Balance</u>	<u>2.252,91</u>
	<u>31.014,26</u>		<u>31.014,26</u>
 <i>Aktiver:</i>		 <i>Passiver:</i>	
Post- og bankkonti ..	2.770,77	Regninger	6.760,00
Kontant	369,04		
Kontingentrestancer .	667,50		
Udestående for salg..	1.728,00		
Tilskud tilgode.....	1.200,00		
Saldo	24,69		
	<u>6.760,00</u>		<u>6.760,00</u>

Haderslev, den 18. februar 1956.

Olav Christensen.

Undertegnede af Historisk samfund for Sønderjylland valgte revisorer har d. d. revideret ovenstående regnskab, som vi har befundet i orden og i overensstemmelse med foreliggende bilag. Kassebeholdningen pr. 31. 12. 1955 var tilstede, og kontrolopringning til Sparekassen for Haderslev Byes Omegn har fundet sted. Derimod ser vi os ikke på det foreliggende grundlag i stand til at kontrollere det til d. d. førte regnskab, da den af kassereren påtænkte ændring af regnskabsformen endnu ikke er gennemført.

p. t. Dybbøl, den 27. maj 1956.

Sig. Schoubye

Jørgen Frank

Medlemsfortegnelse

Af- og tilgang af medlemmer

Efterfølgende supplement til den i 1955 offentliggjorte medlemsliste for Historisk Samfund for Sønderjylland er for afgangslestens vedkommende ordnet alfabetisk, medens tilgangslisten er ordnet topografisk, som medlemslisten var det. Afgangslisten omfatter foruden døde, hvor enken ikke har fortsat medlemsskabet, desuden udmeldte og slettede på grund af restancer. Iøvrigt henvises til indledningen til medlemslisten 1955, idet dog bemærkes, at kassereren har ansvaret for udarbejdelsen af tillægget.

Historisk Samfund har siden sidste års opgørelse haft en netto-tilgang af 159 medlemmer, idet medlemstallet pr. 15. september 1956 udgjorde 1369, der fordeler sig således på landets enkelte dele:

Åbenrå by	123
Åbenrå amt	145
Haderslev by	79
Haderslev amt	182
Sønderborg by	41
Sønderborg amt	113
Tønder by	78
Tønder amt	161
Sydslesvig	161
Stor-København	111
Det øvrige Danmark	174
Udlandet	1

Afgangsliste

Algreen-Petersen, boghandler,
Haderslev
Borg, Christa, lærerinde,
Sdr. Brarup
Bødker, overfendrik, Tønder
Bøggild-Andersen, Carl O., pro-
fessor, dr. phil., Århus
Christensen, Balthazar, dom-
mer, Klampenborg †
Christensen, E. P., kommune-
lærer, København S

Evald, P. Rostgaard, gårdejer,
Roost †
Fabricius, Peter, materialhand-
ler, Tønder
Flensmark, A. F., stiftsprovst,
Haderslev †
Gade, Poul Ø., sognepræst,
Vilstrup †
Gantzel, Enne Madsen, købm.,
Bredebro †
Hansen, Lorenz, jun., købmand,
Åbenrå
Fhv. rektor Hertz's arvinger,
Charlottenlund
Horsten, Holger, kontorchef,
Klampenborg
Hyllingsted, J., København S
Høyer, Minna, fru, Rødding †
Kondrup, Rud., lektor,
Kongens Lyngby †
Kølvrå, Anders, skoleleder,
Tønning †
Lassen, Johanne, sygeplejerske,
Borris
Lauesen, Harald, maler, Bodum

Lorenzen, Hans, gårdejer,
Ballum †
Marstrand, Vilhelm, ingeniør,
København †
Møller, bager, Vejen
Nordlien, fru landsdommer,
København V
Outzen, Karl, gårdejer,
Vandling
Petersen, Albert, fhv. borg-
mester, Nordborg †
Petersen, Evald, fuldmægtig,
Flensborg
Petersen, Jørgen Schiøler,
landbrugskandidat, Tønder
Petersen, Thorvald, bager-
mester, rådmænd, Tønder †
Poulsen, uddeler, Vojens
Ratzer, A., lærer, Rise Hjarup
Rydal, Marie, fru, Ringe
Skov, Helene, lotterikollektrice,
Nordborg
Swane, Jørgen, amtsforvalter,
Vejle
Toft, Aage, organist, Tønder
Tønder Amtstidende, Tønder
Vestslesvigsk Tidende, Tønder

Tilgangsliste

ÅBENRÅ AMT

Åbenrå by:

Christophersen, Svend, Erik,
overingeniør
Frydkjær, H. C. Wulff,
liniemester
Føste, Else, fru
Gjelstrup, Jens, direktør
Grau, Chr., værkfører
Hansen, Eiler, hovedagent
Høyberg-Larsen, N., snedker-
mester
Kleener, Hermann, direktør,
cand. mag.
Langkier, Axel, dommer

Lindrum-Jepsen, prokurist
Münster, Niels, Bogbinder-
mester
Pedersen, Karoline, over-
lærer, frk.
Petersen, Lis Aarøe, lærerinde
Strømning, Marta, fru amtsvej-
inspektør
Thomsen, A. Jessen, assurandør

Bov sogn:

Christensen, Max Nygaard,
håndværker, Padborg
Demant, J. F., Padborg
Jensen, Knud, politibetjent,
Padborg
Jensen, Nic., bankassistent,
Kruså
May, Misse, bankassistent,
Kruså
Moss, Kai, håndværker, Padborg

Egvad sogn:

Petersen, Peter Jepsen,
gårdejer, Øbening

Ensted sogn:

Fenger, J., sognepræst, Ensted
Kristensen, Knud, lærer,
Stubbæk skole

Felsted sogn:

Buch, A., fhv. lærer, Felsted
Clausen, Both., lærerinde,
Felsted
Holm-Rasmussen, S., lærer,
Tumbøl
Jacobsen, Lorenz P., smede-
mester, Skovbøl
Jensen, J. H., lærer, Skovbøl
Jensen, J. M., lærer, Felsted

Gråsten sogn:

Christensen, G. B., bank-
fuldmægtig

Hjordkær sogn:

Biblioteket, Hjordkær
Iversen, N. C., sognepræst,
Hjordkær

Holbøl sogn:

Drewsen, N. A., konsulent,
Hokkerup
Petersen, P. J., provst, Holbøl

Løjt sogn:

Banke, Christen Ejner, læge,
Løjt Kirkeby
Clausen, Claus, Barsmark
Riis, lærer, Bodum
Riis, Claus, gårdejer, Barsmark

Rise sogn:

Nielsen, Marie, frk., Søst

Øster Løgum sogn:

Biblioteket, Hovslund
Brik, Peter, køb., Øster Løgum
Iversen, H. A., lærer, Hovslund
Larsen, S. Pinstrup, gårdejer,
Hjaruplund
Ravn, Magdalene, fru, Genner

HADERSLEV AMT*Haderslev by:*

Bjerrø, Karen, adjunkt
Eriksen, Hans E., bibliotekar
Fogh, Palle, cand. polit.
Juil-Dam, E., direktør
Møller, Kala Lange, boghandler
Olesen, Peter, borgmester

Christiansfeld flække:

Historisk Samfund for Christiansfeld

Hammelev sogn:

Michaelsen, Andreas, lærer,
Styding

Rødding sogn:

Bie, Karen, lærerinde, fru,
Stennevang
Damholt, E., lærer, Rødding
Fuglsang-Damgaard, Carl, høj-
skolelærer, cand. theol.,
Rødding.
Gormsen, Jacob, kommune-
lærer, Rødding
Hansen, A., overlærer, Rødding,
Hjort-Petersen, B., kommune-
lærer, Rødding
Nybroe, Johs., skoleinspektør,
Rødding
Pedersen, Knud, skrædder,
Rødding
Steffensen, Sven-Allan, kom-
munelærer, Rødding
Sørensen, Anders, kommune-
lærer, Rødding

Skrydstrup sogn:

Bachmann, Lisbeth, lærerinde,
Skrydstrup
Balle, Jørgen, gårdejer, Lilholt
Bastian, Niels Hansen, første-
lærer, Skrydstrup
Christensen, Svend Aage Thy,
uddeler, Skrydstrup
Christensen, Willi, kaserne-
arbejder, Skrydstrup
Gram, Hans Jørgen, gårdejer,
Uldallund
Grønbæk, Diderik, lærer,
Skrydstrup
Holst, Mads H., gårdejer,
Skrydstrup
Jensen, Svend, lærer, Skryd-
strup
Kristiansen, Harald, gårdejer,
Skrydstrup
Larsen, Laurids Verner, kaptajn-
løjtnant, Skrydstrup
Møller, Jesper M., gårdejer,
Skrydstrup

Nielsen, Johannes, sognepræst,
Skrydstrup
Schmidt, Marius J., gårdejer,
Skrydstrup

Vojens sogn:

Holm, Tage, sognepræst,
Vojens
Nybroe, C. Chr., ingeniør,
Vojens

Øsby sogn:

Simonsen, Einer, gårdejer,
Fløvtgård

SØNDERBORG AMT

Sønderborg by:

Johansen, Niels, dommer-
fuldmægtig

Broager sogn:

Petersen, Andreas H., arbejds-
mand, Skelde
Schmidt, Jørgen, lærer,
Broager

Hagenbjerg sogn:

Bonde, Hans, Lavensby

Nordborg flække og sogn:

Andersen, Frederik, gårdejer,
Løjttertoft

Nybøl sogn:

Christensen, Andreas, tegl-
værksejer, Nybølner

TØNDER AMT

Tønder by:

Horsbøl, Kirsten, lærerinde
Jark, Bøje, læge
Jydske Tidende
Kirchheiner, Svend,
installatør
Mandrup-Andersen, postmester

Martinussen, Chr., gårdejer,
Hestholm
Nissen, Karl, skotøjshandler,
Petersen, Christian, købmand

Brede sogn:

Kristensen, Thorvald, sogne-
rådsformand, Kummerled
Lorentzen, Asmus, sparekasse-
direktør, Bredebro

Brøns sogn:

Holm, Anna, lærerinde

Burkal sogn:

Larsen, Thorvald, landmand,
Lille Jynde vad

Bylderup sogn:

Hansen, Andreas, gårdejer,
Hajstrup
Madsen, Tage, lærer, Bylderup
Matthiesen, Åge, gårdejer,
Bylderup

Daler sogn:

Flint, H., førstelærer, Daler

Døstrup sogn:

Nissen, Laurids, forpagter,
Døstrup

Højst sogn:

Jensen, Alfred, lærer, Ellehus

Løgumkloster flække:

Bramann, N., skorstensfejer-
mester, Løgumkloster

Rabsted sogn:

Jepsen, Peter, lærer, Rabsted
Skrumsager, Louise, lærerinde,
frk., Tofderup
Uth, Jens Aage, gårdejer, Hav-
sted

Randerup sogn:

Hansen, Anders P., Randerup

Roager sogn:

Nielsen, Tage W., sognepræst,
Roager

Skærbæk sogn:

Brink, Chr., entreprenør,
Nr. Skærbæk
Damgård, Ludvig, bestyrer,
Ulleruplund
Hansen, Andreas, bogholder,
Skærbæk

Tinglev sogn:

Foreningen »Landeværnet«,
Tinglev

Visby sogn:

Prinds, H., branddirektør,
Visby
Raabjerg, Henry, lærer, Visby

SYDSLESVIG*Egernførde kreds:*

Andersen, Anne Vium, distrikts-
sygeplejerske, Egernførde

Ejdersted kreds:

Bak, Esther, lærerinde, Tønning
Billund, K. P. R., fhv. lærer
Tønning
Bruhn, Elke, børnehavelærer-
inde, Tønning
Godfredsen, Edith, distrikts-
sygeplejerske, Tønning
Jensen, J. C., lærer, Tønning
Schjødt-Petersen, Astrid,
lærerinde, Tønning
Sløk, C. H., lærer, Tønning
Thomsen, Bengt Stougaard,
lærer, Tønning

Flensborg by:

Albertsen, Herluf, lærer
Astrup, Astrid, overlærer
Biering, Grete, overlærer

Bjørnkjær, Katrine, bibliotekar
Busk, Ingeborg, fru
Christiansen, Otto, bankassistent
Christiansen, Wilh., købmand
Fabricius, Kirsten, bibliotekar
Garmeister, Herbert, dr.
Grundmann, bibliotekar, fru
Hansen, Bernhard, skoledirektør
Hansen, H. J., lærer
Jensen, Henry, rektor
Jørgensen, Hakon, lærer
Kiil, Hågen, adjunkt
Lassen, Chr. C., landmand
Lorenzen, Walter, lærer
Mommensen, Frederik, bibliotekar
Nielsen, Jørgen, overlærer
Ottosen, Inger, overlærer
Overgård, Chr., præst
Petersen, Nis, amtssekretær
Schmidt, Karl Heinz, lærer
Skøtt, Betty, frk.
Svava-Olsen, Asger, lærer
Sørensen, Dolle, frk.
Thorup-Nielsen, Chr., adjunkt
Uldall, Gertrud, fru
Wrang, Joh., bankdirektør

Flensborg kreds:

Büchert, K. P., Sofiegård,
Jaruplund
Hattesen, Jørgen, lærer, Frørup
Heitmann, Herm., lærer, Lyks-
borg
Jacobsen, Alfred, lærer
Jaruplund
Klüver, Wilhelm, Hørup
Kristiansen, Johanne, syge-
plejerske, Jaruplund
Mahler, Chr., gårdejer, Havrup
Meyer, Karl Otto, lærer, Skov-
lund
Molt, Ulla, lærerinde, Tarp
Paulsen, Erik, gårdejer,
Musbæk, Harreslevmark
Petersen, Otto, lærer, Gulde

Husum kreds:

Hylleberg-Nielsen, Vagn, lærer,
Bredsted
Haakonsson, C., skoleinspekt.,
Husum
Jensen, Anne Kjestine, biblio-
tekar, Husum
Petersen, P. Chr., viceskole-
inspektør Husum
Østergaard, Poul, lærer, Husum
Aagaard-Jensen, Anne Marie,
lærerinde, Husum

Rendsborg kreds:

Linnet, Kristine, fru, Rends-
borg

Slesvig kreds:

Budach, Elisabeth,, lærerinde,
Tumby
Clausen, Kathrine, syge-
plejerske, Slesvig
Estrup-Jensen, præst, Frede-
riksstad
Hansen, Lilli, sundhedsplejer-
ske, Kappel
Henriksen, H. L., skoleinspekt.,
Frederiksstad
Hentschel, J. L., lærer, Boel
Holstein, Margrethe, sundheds-
plejerske, Slesvig
Iversen, arbejder, Siedburg.
Satrup
Johannsen, Svend, rektor,
Slesvig

Jungersen, Peter, viceskole-
inspektør, Slesvig
Lassen, Detlef, gårdejer,
Strukstrup
Lassen, Marie, børnehaveleder,
Slesvig
Maibom, J., viceskoleinspektør,
Slesvig
Simonsen, Inger, distriktssyge-
plejerske, Sdr. Brarup
Thomsen, Karen, distrikts-
sygeplejerske, Kappel
Uldall-Jessen, Niels, skoleleder,
Sdr. Brarup

Sydtønder kreds:

Meyer, Ernst, lærer, Medelby

STOR-KØBENHAVN

Frederiksberg kommune-
biblioteker
Ravn, Jens Jørgen, Brygger-
vænget 34 IV, Ø.
Rerup, Lorenz, stud. jur.,
Ordrupdalsvej 26, Charlotten-
lund

DET ØVRIGE DANMARK

Anker, Christian, stud. mag.,
Århus
Erthøll, St., trafikkontrollør,
Århus
Thorndahl, P., lærer, Haurum
skole pr. Flemming

Ved redaktionens slutning var medlemstallet steget til over 1400.

Skrifter, udgivne af Historisk samfund for Sønderjylland:

- Nr. 1. Erik Christensen: Fra min virksomhed i Tønder. 2,25 kr. (I boghandelen kr. 3,00).
- Nr. 2. P. J. Refshauge: Bønden, der blev landråd. Udsolgt.
- Nr. 3. Tønder gennem tiderne. I—II. 25 kr. (I 14 kr., II 11 kr.). (37,50).
- Nr. 4. M. H. Nielsen: Fra slesvigsk fattigvæsens fortid. 4,50 kr. (6,00).
- Nr. 5. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie. 4 kr. (8,00).
- Nr. 6. Navneregister til H. P. Hanssens værker. Udgivet af Johan Hvidtfeldt. 2 kr. (4,00).
- Nr. 7. Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs tilblivelse. 3 kr. (4,50).
- Nr. 8. Peter Kr. Iversen: Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere. 2 kr. (3,00).
- Nr. 9. Johan Hvidtfeldt: Slægtshistoriske studier i Sønderjylland. 2 kr. (3,00).
- Nr. 10. Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark. 6 kr. (10,00).
- Nr. 11. Olav Christensen: Bibliografi over sønderjydsk slægts-tavlelitteratur. 2 kr. (3,00).
- Nr. 12. Nordslesvig efter genforeningen, 7 radioforedrag. 3 kr. (4,50).
- Nr. 13. Thorvald Petersen: Fra Als til Tønder. Udsolgt.
- Nr. 14. N. Black Hansen: Åbenrå annaler, 1524, 1584—1694. 4 kr. (6,00).
- Nr. 15. Peter Kr. Iversen: Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog. 12 kr. (18 kr.).
- Nr. 16. A. Svensson: Redaktør J. Jessen, Flensborg Avis, I. 10 kr. (15 kr.).
- Nr. 17. H. V. Gregersen: Niels Heldvad. 8 kr. (14 kr.).

Medlemmer bestiller bøgerne hos kassereren, fuldmægtig Olav Christensen, Christiansfeldvej 30, Haderslev, ikke-medlemmer hos boghandlerne.

Historisk samfund for Sønderjylland

udgiver *Sønderjydske årbøger, Sønderjydske månedsskrift,*
og »Skrifter«.

Styrelsen er for tiden arkivar Peter Kr. Iversen, Åbenrå (formand), fuldmægtig Olav Christensen, Haderslev (kasserer), gårdejer Cornelius Schmidt, Døstrup, skoleinspektør P. Clausen, Åbenrå, pastor H. F. Petersen, Satrup, sognepræst Tage Holm, Vojens, (amtsudvalgsformænd), endvidere: viceskoleinspektør Werner Christiansen, Tønder, adjunkt Knud Fanø, Tønder, professor dr. phil. Troels Fink, Århus, provst, dr. theol. Jens Holdt, Brede, landsarkivar Johan Hvidtfeldt, Viborg, fhv. højskoleforstander Hans Lund, Tanderupgård, museumsinspektør Hans Neumann, Haderslev, viceskoleinspektør Chr. Stenz, Flensborg, og som æresmedlemmer fhv. museumsdirektør, dr. phil. M. Mackeprang, København, og fhv. amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsen, Åbenrå.

Formand, redaktionssekretær og kasserer danner forretningsudvalg.

Redaktionsudvalget for *Sønderjydske årbøger* består af Johan Hvidtfeldt, Peter Kr. Iversen og Knud Fanø, sidstnævnte som redaktionssekretær.

Redaktionsudvalget for *Sønderjydske månedsskrift* består af Hans Neumann, Chr. Stenz og Werner Christiansen.

Skriftrækken redigeres af Troels Fink, Johan Hvidtfeldt, Hans Lund og Peter Kr. Iversen.

Medlemsbidraget er for tiden kr. 7,50 årl. + porto eller mindst 100 kr. en gang for alle. Medlemmerne modtager *Sønderjydske årbøger gratis*. *Sønderjydske månedsskrift* bestilles hos viceskoleinspektør W. Christiansen, Tønder, og koster 3 kr. fjerdingårligt. Indmeldelser modtages af alle styrelsesmedlemmer.

INDHOLD:

Niels Peter Olsen: Landsbydreng og lærer i Nord-slesvig i tiden fra 1864 til sprogordningen af 1888	side 105—189
Peter Kr. Iversen: Cornelius Appel i politi-forhør 1861	» 190—208
H. V. Gregersen: Optøjerne i Åbenrå 1790	» 209—214
Jens Holdt: Rasmus P. Clausen af Smedager	» 215—246
Hans Neerbeck: Prinsen af Nør i Rendsborg fæst-ning	» 247—252
H. F. Petersen: Visitats-spørgsmålene 1740 for Flensborg amt	» 253—260
Anmeldelser	» 261—287
Bognyt (ved Peter Kr. Iversen, Olav Christensen og Knud Fanø)	» 288—291
Peter Kr. Iversen og Olav Christensen: Arsberetning og regnskab 1955—56	» 292—298
Til- og afgang af medlemmer	» 299—304

I kommission hos
Danske Boghandleres Kommissionsanstalt,
Nyropsgade 19, København V.